

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ, НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

В.В.ДУБІЧИНСЬКИЙ

ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Навчально-методичний посібник
для студентів денного та заочного навчання
зі спеціальностей «Перекладач» і «Прикладна лінгвістика».

Затверджено редакційно-видавничою

радою університету,

протокол № 2 від 07.12.11

Харків

НТУ «ХПІ»

2012

УДК 81'374+811.161.2

Д79

ББК 81.2

Рецензенти: *Ушакова Н.І.*, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри мовної підготовки іноземних громадян ХНУ ім. В.Н.Каразіна
Горошко О.І., доктор філологічних наук, доктор соціологічних наук, завідувач кафедри міжкультурної комунікації НТУ «ХП»

Навчально-методичний посібник «Лексикографія» створено для студентів спеціальностей «Перекладач науково-технічної літератури» і «Прикладна лінгвістика» очної та заочної форми навчання. Охоплюються деякі найважливіші питання лексикографії (науки про словники), подається перелік найуживаніших словників української мови. Пропонується розширений список літератури з лексикографії.

Іл. 3. Бібліогр. назв. 349

Дубічинський В.В.

Д79 Лексикографія: навч.-метод. посіб. / В.В. Дубічинський. – Харків: НТУ «ХП», 2011 р. – 66 с.

ISBN

ББК 81.2

© В.В.Дубічинський, 2012 р.

ISBN

ВСТУП

Лексикографія – це наука про створення, вивчення та використання словників. Кожна людина користується словниками, кожна людина мусить знати, де та яку інформацію можна знайти, з якого джерела можна взяти ті чи інші знання.

Пропонований навчально-методичний посібник «Лексикографія» призначений для студентів спеціальностей «Перекладач науково-технічної літератури» і «Прикладна лінгвістика» денної та заочної форми навчання. Він складається з основних теоретичних положень науки про словники, характеристики типів лексикографічних праць, контрольних завдань, переліку залікових питань і тем рефератів, а також списку літератури з теорії та практики словникарства.

На прикладі словників української мови надається класифікація різноманітних лексикографічних праць. Посібник створений на основі авторитетних енциклопедій, підручників і монографій зі словникарства, аналізу вітчизняної та іноземної лексикографічної літератури, а також авторських досліджень і знадібок.

Студентам денної форми навчання пропонований навчально-методичний посібник стане у нагоді під час підготовки до заліку з навчальної дисципліни «Лексикографія».

Після самостійного опанування даних цього навчально-методичного посібника студенти заочної форми навчання мають відповісти на контрольні питання та скласти реферат за однією із запропонованих тем.

Автор

1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Словні́к – це зібрання мовних одиниць з інформацією про їхнє значення, вживання, будову походження тощо чи перекладом іншою мовою (лінгвістичні словники) або про поняття та предмети дійсності, що ними позначаються (енциклопедичні словники).

Слѳвник словника́, так звана ліва частина, – це перелік заголовних мовних одиниць (слів, морфем, словосполук тощо), які описуються у лексикографічній праці. Права частина словникової статті включає інформацію про слѳвник.

Найважливішою частиною словника є **словникова стаття**, яку ще називають **мікроструктурою словника**.

Якщо змоделювати комплексну словникову статтю, то до неї можуть входити:

- заголовна одиниця (слово, словосполука, морфема, терміноелемент, фразеологізм тощо);
- її граматична характеристика (частина мови, рід, однина/множина тощо);
- її фонетична характеристика (транскрипція, наголос, інтонація);
- семантизація заголовної одиниці (тлумачення, дефініція, перекладний еквівалент, синоніми);
- сполучувана інформація (словосполуки із заголовною одиницею);
- фразеологічні звороти;
- словотвірна характеристика (словотвірне гніздо з однокореневими вокабулами);
- етимологічна й історична характеристика (інформація про походження та історію форми/значення заголовної одиниці);
- ілюстрації щодо її вживання (словосполуки, речення, цитати з авторитетних джерел задля презентації описуваної одиниці у необхідному контексті);
- лексикографічні позначки (граматичні: *род.мн.*, *недок.вид*; семантичні: *перен.*; стилістичні: *розм.*, *висок.*; спеціальні: *хім.*, *біол.*, *офіц.*; емоційно-експресивні: *ірон.*, *жарт.*; хронологічні: *рідко*, *застар.* тощо);
- осилання (*див.*, *те ж саме* тощо).
- енциклопедична інформація (про поняття, предмет, процес, що позначаються у мові заголовною одиницею).

Кожний з видів інформації може бути представлений у відповідному окремому словнику певного виду. Наприклад, фонетична інформація є основним предметом опису в орфоепічному словнику, семантизація заголов-

ної одиниці – у тлумачному, перекладному, синонімічному словниках, однокореневі слова – у словотвірному словнику.

Медіоструктурою словника називають системні зв'язки (синонімічні, тезаурусні тощо) між заголовними одиницями (або словниковими статтями).

Макроструктура складається зі словникових статей (корпус словника), передмови, переліків умовних скорочень, алфавітних покажчиків тощо.

У рамках медіо- та макроструктури вирішується одне з принципових питань лексикографії – порядок розташування заголовних одиниць: за алфавітом (алфавітні словники), за семантичними полями, темами (ідеографічні словники, тезауруси), за алфавітом кінця слова (інверсійні або зворотні словники).

Словник – це джерело найрізноманітнішої інформації. Людина, яка володіє знаннями про систематизацію словників та про їхні окремі види, озброєна найдієвішим механізмом отримання, перероблення та накопичення інформації з будь-якої сфери людської діяльності.

Ознайомлення зі словниками – найважливіше завдання сьогодення, оскільки кількість і різноманітність інформації, якою послуговуються читачі на сучасному етапі, вимагають чіткого та усвідомленого ставлення до неї. Сьогодні кожна людина повинна знати, де і яку інформацію можна отримати.

На відміну від багатьох дослідників, що намагалися тією чи іншою мірою проаналізувати різноманітні групи українських лексикографічних праць, ми вирішили систематизувати словники (на прикладі української мови) за різними типами, описати словникові твори в комплексі, в єдиній методологічній системі.

Звичайно, створення масштабної системи словників підвладно, мабуть, лише багаторічній перспективній програмі загальнодержавного рівня. Розв'язання такого завдання набагато розширило б наші знання про мову, про масштаби її словникового складу, більш чітко відбило б типологічні характеристики лексикографічних праць.

2. ПРИНЦИПИ ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ

Принципами лексикографічного опису мовних одиниць вважаються критерії науково-аналітичних дій, методологічні основи, на яких ґрунтується праця словників.

Досвід теоретичної та практичної лексикографії показує, що таких критеріїв за різними диференційними ознаками та на основі різних підхо-

дів можна виділити достатню кількість. Однак здається цілком можливим виділити **п'ять основних**, загальних для дослідження будь-якої словникової праці, **принципів лексикографування**:

I. Спадкоємність лексикографічних творів.

Будь-які словники під час опису певного словникового матеріалу завжди спираються на існуючі лексикографічні традиції. Крім того, є непоодинокі випадки, коли словник, що з різних причин не відповідає первісному задуму укладачів, надалі виявляється корисним джерелом при створенні інших словників.

II. Значна роль суб'єктивного чинника при створенні словників.

Мабуть, не можна, повністю виключити з лексикографії й індивідуально-стилістичний чинник. Талант видатних лексикографів різних країн, таких як Уебстер, Літтре, Ларусс, Даль, Щерба, Ожегов, і багатьох інших, відбився, зокрема, і в тому, що створені ними словники несуть на собі відбиток їхньої особистої творчості, новаторства, неповторної індивідуальності стилю.

Наприклад, суб'єктивний чинник відіграє свою роль у процесі подання значень у словниковій статті багатозначних лексем; лише лексикограф може вирішити – який з методів обрати: *історичний*, коли розташування значень ґрунтується на етимологічному описі розвитку значень, а сучасні й найбільш вживані значення, таким чином, залишаються останніми в семантичній структурі; або *емпіричний*, що базується на сучасному розумінні актуальності того або іншого значення слова (що, природньо, кожний лінгвіст і навіть звичайний носій мови бачить зі своєї точки зору).

III. Зумовленість жорстким прагматизмом.

Кожний словник, завжди зорієнтований на певного читача, враховує особливості мов та потребу в певних лексикографічних працях у певний час. Інколи словник створюється виключно з утилітарних міркувань.

IV. Нормативність у відборі лексики.

Виходячи з нормативно-стилістичних завдань словника, не можна дозволити необмежене використання в ньому ненормативних засобів мовлення, навіть тих, що широко зустрічаються в різних сферах слововживання. Не можна забувати, що словник безпосередньо пов'язаний з виробленням літературної норми мови в кожному епоху.

Разом з тим слід враховувати, що багатство мови виявляється перш за все в тому, що вона складається не тільки з нейтральних, стилістично не маркованих засобів. Принцип нормативності, якщо його розуміти діалектично, не може призвести до відсікання різних елементів, обмежених у функціональному плані в тому або іншому відношенні.

Ще Ф. де Соссюром, а після нього Е. Косеріу та їхніми послідовниками зазначено, що норма займає проміжне місце між живою стихією мовлення і строго фіксованими системними законами мови.

Тому нормативний словник, покликаний вказати сучасні /діючі/ норми слововживання, необхідно відбити також й усю різноманітність лексичної системи. Власне кажучи, у класичному розумінні нормативних словників не існує, що цілком співвідноситься з діалектикою розвитку як мов, так і лінгвістики – науки про мови.

V. Теоретична та практична багатоплановість лексикографічних творів.

Підчас будь-якого наукового аналізу словникового складу мови завжди залишаються неврахованими деякі аспекти, що могли б подати певне явище в іншому вигляді, з іншої точки зору.

Філософсько-діалектична відносність лексикографічного опису мовних одиниць тягне за собою можливість існування великої кількості словникових творів.

3. ТИПОЛОГІЯ СЛОВНИКІВ

Множинність і багатоплановість словників припускають розгалуженість підстав диференціювання та їх велику кількість:

1.1. Залежно від кількості мов, що описують

- **одномовні словники:**

а) пояснювальні (енциклопедичні, тлумачні, термінологічні, етимологічні, ономастичні, навчальні, лінгвокраїнознавчі, словники іноземних слів тощо);

б) фіксуючі, ті що являють собою звичайно списки слів без пояснень (орфографічні, частотні, обернені, лексичні мінімуми, ідеографічні тощо);

- **- двомовні і багатомовні, або перекладні.**

1.2. За охопленням лексики

- **словники, що включають лексику «без обмежень»** (енциклопедичні, тлумачні, орфографічні, орфоепічні, тезауруси тощо);

- **словники, що описують тільки певні лексичні пласти**, відібрані:

1) за хронологічним принципом (етимологічні, історичні, словники нових слів – неологізмів тощо);

2) згідно зі «стилістичними» пластами лексики (словники літературної, розмовної мови, жаргонізмів, діалектизмів тощо);

3) за авторською лексикою (словники мови письменників, поетів, філософів, конкорданси тощо);

4) за територіальними особливостями лексики (словники діалектизмів, регіоналізмів, американізмів тощо);

5) за внутрішньолінгвістичною градацією слів (словники синонімів, антонімів, паронімів, омонімів, «хибних друзів перекладача», фразеологічні словники тощо);

б) за відношенням до адресату (шкільні, словники для іноземців, бізнесменів тощо);

7) за професійним підбором лексики (термінологічні, галузеві, класифікатори, термінологічні тезауруси, термінологічні мінімуми тощо).

1.3. За обсягом

- *великі, або «повні»;*
- *стислі;*
- *лексичні (термінологічні) мінімуми.*

1.4. За оформленням та деталізацією інформації

- *комп'ютерні;*
- *друковані:*

а) багатотомні, одностомні словники;

б) кишенькові;

в) ілюстративні (з малюнками, словники з ілюстраціями, словники жестів і міміки тощо).

1.5. Залежно від функціональної спрямованості

- *функціонально-галузеві* (термінологічні, вузькоспеціальні, багатогалузеві, тематичні словники, тезауруси тощо);
- *функціонально-мовні* (сполучні словники, словники дієслівного керування тощо);
- *функціонально-образні* (фразеологічні, словники крилатих слів і виразів тощо).

1.6. Згідно з порядком опису лексичного матеріалу

- *семасіологічні, алфавітні* (тлумачні, орфографічні, перекладні тощо);
- *ономасіологічні* (тезауруси, ідеографічні словники, гніздові термінологічні тощо);
- *алфавітні зворотні* (словотворчі, граматичні тощо).

1.7. З культурологічної точки зору

- *ономастичні* (топонімів, словники імен та прізвищ, ойконімів тощо);
- *«країнознавчі»* /словники безеквівалентної лексики, «хибних друзів перекладача» тощо/;

- *словники, що репрезентують культуру мовлення та літературну норму* /орфографічні, орфоепічні, словники наголосів, труднощів вживання слів тощо/.

1.8. Змішані, або комплексні, словники /тлумачно-сполучні, тлумачно-перекладні, перекладно-синонімічні, алфавітно-гніздові, етимолого-фразеологічні, тлумачно-перекладно-сполучні тощо/.

1.9. Навчальні словники /країнознавчі, фразеологічні, термінологічні, сполучні, комплексні, ідеографічні, ілюстративні тощо/.

4. ТИПОЛОГІЯ СЛОВНИКІВ (НА ПРИКЛАДІ СЛОВНИКІВ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

В українському словникарстві, на жаль, сьогодні існують ще не всі відомі типи словників. Пропонуємо класифікаційну схему наявних словників української мови, виходячи з традиційних методів аналізу лексикографічних творів у сучасному українському мовознавстві:

ТИПИ СЛОВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Електронні 2. Перекладні 3. Інверсійні/Ідеографічні «Лексичні»: 4. Тлумачні 5. Іншомовних слів 6. Мови письменників 7. Ономастичні 8. Етимологічні 9. Історичні 10. Неологізмів 11. Синонімів, антонімів, омонімів, паронімів 12. Термінологічні 13. Діалектні 14. Жаргонні	Паперові: Одномовні: Алфавітні: «Нелексичні»: 15. Фразеологічні 16. Скорочень 17. Словотвірні 18. Орфографічні 19. Орфоепічні 20. Частотні 21. Асоціативні

Терміни «лексичні» та «нелексичні» словники – умовні, робочі. Автори використовують їх лише задля класифікаційної необхідності, коли варто розрізняти словники, заголовними одиницями яких є переважно лексеми (лексичні одиниці), та словники, основним предметом опису яких є, як правило, більш складні за структурою мовні одиниці або їх характеристики –

наприклад, словосполуки, фразеологізми, граматичні, словотвірні, частотні характеристики тощо.

Розглянемо докладніше зазначені у таблиці типи словників української мови.

1) Електронні словники

Як зазначається в енциклопедії «Українська мова», електронним (автоматичним/автоматизованим) словником називають частину автоматизованої системи інтелектуального призначення із зібраними і певним чином упорядкованими найменуваннями понять у тій галузі знань, з якими працює або на які спирається ця автоматизована система.

Найчастіше вони містять сукупність термінів і термінологічних словосполук, систематизованих та поданих таблицями, семантичними сітками або семантичними деревами. Електронні словники призначено для внутрішньо-машинного пошуку необхідної і наявної у системі інформації та цілеспрямованих операцій над матеріалом баз даних, а також над матеріалом, пропонуванім користувачем для опрацювання.

Здебільшого автоматичні словники вузькоспеціалізовані. На сьогодні створено електронні словники з багатьох галузей науки і виробництва: інформатики, обчислювальної техніки, технології та оброблення металів тощо. Їх використовують у системах машинного автоматизованого перекладу, в інформаційних системах і системах спілкування з ЕОМ природною мовою як довідники під час підготування й розширення словників, а також уточнення граматик цих систем.

Для автоматизації лінгвістичних досліджень у межах машинних фондів національних мов та функціонування фондів як автоматизованих систем широкого призначення вчені намагаються розробити вимоги та правила створення загальномовних автоматичних словників. Для формування структури та як джерельну базу пропонується використовувати наявні друковані словники (тлумачні, перекладні, термінологічні, тезауруси, частотні), рубрикатори й інформаційні класифікатори промислової та сільськогосподарської продукції, державні стандарти термінів тощо.

При реєстрових одиницях електронних словників рекомендується подавати морфологічні та синтаксичні характеристики, ремарки предметно-тематичної класифікації лексики, дефініцію, ілюстрації слововживання, папортизацію прикладів, указівки на відношення між реєстровими одиницями і в разі потреби іншомовні еквіваленти.

На будь-якому етапі функціонування електронний словник можна доповнювати та за потреби структурно удосконалювати без суттєвої перебудови. У сучасних автоматичних словниках роблять спроби об'єднати в одній словниковій статті тлумачний тип з кількамовним перекладним.

В Україні створено великі академічні автоматичні орфографічний та орфоепічний словники обсягом понад 100.000 реєстрових одиниць кожен, словник афіксальних морфем, активно розробляються український тлумачний, синонімічний, фразеологічний та антонімічний словники, а також українсько-іншомовні й іншомовно-українські електронні словники.

В одногалузевих автоматичних словниках алфавітне упорядкування словникових статей не обов'язкове: завдяки високій швидкості машин пошук і знаходження реєстрового слова та іншомовних еквівалентів відбувається за частки секунди. У машинних фондах мов, де електронні словники орієнтовані на опрацювання багатокнижкових текстів і складаються з кількохсот тисяч словникових статей, доцільним є не лише їх алфавітне упорядкування за вихідними реєстровими одиницями, а й алфавітні покажчики перекладних еквівалентів.

Галузеві автоматичні словники та словники у машинних фондах мов будують як нормативні словники сучасних літературних мов. Укладання електронних словників у машинному фонді української мови вимагає великої роботи щодо стандартизації сучасної української термінології з усіх галузей науки, техніки, виробництва й культури.

Слід зазначити, що багато словників різноманітних типів зараз розташовано в Інтернеті; їхні версії постійно поновлюються, удосконалюються системи користування та збагачення.

2) Перекладні словники

Перекладна лексикографія призначена встановлювати еквівалентні відносини між елементами різних мов. Перекладним словникарством вважається двомовна та багатомовна лексикографія. Такий розподіл на дві категорії має за мету принципово довести різницю між активним і пасивним, однопольовим та багатопольовим типами словників.

Часто у багатомовних словниках використовують такі два алгоритми будови словникової статті:

Рисунок 1

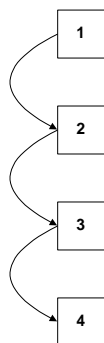

Рисунок 2

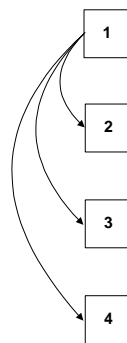
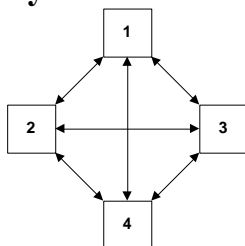

Рисунок 1 передбачає послідовне зіставлення мовних одиниць від першої мови до другої, від другої до третьої і т.д. Рисунок 2 передбачає декілька двомовних зіставлень, за яких порівняння проводиться кожного разу від однієї мови до наступної. Як можна побачити з приведених схем, у багатомовній лексикографії основою зазвичай є одна «стрижнева» мова, для якої даний словник і створюється. Як правило, це буває рідна мова користувача.

Обидві схеми багаті на загрози неправильних перекладів у будь-якій ланці ланцюжка, тому по-справжньому схема будови словникового алгоритму в багатомовному словнику уявляється таким чином:

Рисунок 3

Рисунки наведено з (Марчук, 1992).

Перехресні посилання на рисунку 3 у різних напрямках дають можливість усунути незрозумілі переклади; багаторазові порівняння з різних позицій різних мов безумовно сприяють уточненню перекладних еквівалентів і адекватності перекладів узагалі. Реалізація цього алгоритму, як правило, проблематична через свою структурну нагромадженість і ускладненість, і чим більше мов описується у словнику, тим менше можливостей досягнення об'єктивного лексикографічного опису.

Існує навіть думка про принципову неможливість створення багатомовних словників: з багатьма вихідними мовами тепер видаються здебільшого термінологічні словники; через існування у переважній більшості нетермінів багатозначності ретельно зробити загальні багатомовні словники неможливо. Це мотивується непереможними труднощами узгодження декількох перекладних еквівалентів у багатьох мовах.

З цією позицією почасти можна погодитися, маючи на увазі лексикографічний опис багатозначної абстрактної лексики. Проте не можна принципово заперечувати можливість створення коректного багатомовного словника за схемою 3, який складається переважно з конкретної, здебільшого однозначної, лексики.

Усе ж таки майбутнє багатомовної, як і усієї перекладної, лексикографії вбачається у розвитку не всеохоплювальних універсальних словників, а у словниках з малою кількістю (три, чотири, п'ять) мов, з описом лексики доволі вузьких галузей знань, для чого безумовно стане у нагоді велика кі-

лькість самих словникарських праць, а ця обставина у майбутньому лише урізнобарвить наукове життя.

Ураховуючи складність і багатогранність перекладацької діяльності, не варто абсолютизувати протиставлення «двомовний/багатомовний словник». Для перекладної лексикографії необхідна науково обґрунтована система словників для перекладу – комплекс лексикографічних праць з єдиною концепцією, теоретичною та методологічною скерованістю, до якої увійшли би не тільки дво- та багатомовні словники, а й різноманітні тлумачні, асоціативні, країнознавчі, ілюстровані тощо словники.

Безпосередніми достоїнствами двомовного словника перекладачі, як правило, вважають більш детальну інформацію про значення слів, пряму взаємозалежність перекладних еквівалентів один від одного, національно-культурну орієнтованість, можливість оперативного внесення у текст словника уточнень і виправлень, відсутність зайвого матеріалу, що стосується етимології, тлумачення, енциклопедичної інформації і таке інше.

Виходячи з того, що основна функція перекладних словників – служити помічником у практичній перекладацькій діяльності, докорінна різниця двомовних словників від багатомовних лежить у тому, що три-, чотири-, п'ятимовні словники на практиці виконують зазвичай лише пасивну функцію і, як правило, використовуються лише як довідкові посібники.

Як зазначає енциклопедія «Українська мова», видання в Україні власне перекладних словників розпочалося публікацією невеликого за обсягом «Опыта русско-украинского словаря» М. Левченка (1874). Значно більшим за реєстром (близько 37.000 слів) і використанням лексичних джерел був «Словарь російсько-український» М. Уманця та А. Спілки (псевдонім Г. Комарова й спілки його кореспондентів, т. 1–4, Львів, 1893-98). Дещо більший обсяг (близько 40.000 слів) має «Русско-малороссийский словарь» Є. Тимченка (т. 1–2, 1897-99), що базувався на лексичному матеріалі академічного «Словаря церковнославянського и русского языка» (1847) і «Толкового словаря живаго великорусскаго языка» В. Даля у російській частині, а в українській використовував лексикографічні праці попередників, зокрема «Малорусько-німецький словарь» Є. Желехівського та С. Недільського (т. 1–2, 1885-86). Останній належить до найбільших українсько-іншомовних словників, що вийшли до 1917. Найвидатнішою працею української лексикографії до 1917 р. є українсько-російський «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (т. 1–4, 1907-09).

Інтенсивного розвитку набула перекладна лексикографія, починаючи з 1917 р. Це переважно російсько-українські та українсько-російські словники. До середини 30-х років ХХ ст. вийшло понад двадцять таких словників різних авторів (В. Дубровського, С. Іваницького і Ф. Шумлянського, О. Ізю-

мова, М. Йогансена, М. Наконечного, К. Німчинова, Б. Ткаченка, Л. Савченка, З. Маньківського та М. Щербака, М. Гладкого та ін.).

На окрему увагу заслуговує надзвичайно багатий на фактичний матеріал академічний «Російсько-український словник», що укладався під кер. А. Кримського і залишився незавершеним (з чотирьох запланованих томів у 1924-33 рр. вийшло три з реєстром на літери А-П). Певною мірою цей словник став базою для наступної роботи в АН УРСР над російсько-українськими словниками, що з'явилися 1937 і 1948 рр. «Російсько-український словник» (1948) кілька разів перевидавався і протягом двох десятиліть (до публікації у 1968 р. академічного «Російсько-українського словника» в 3 томах) правив за універсальну лексикографічну працю, яка навіть у чомусь заступала відсутні на той час словники інших типів - правописний, акцентологічний, фразеологічний, синонімічний та ін. Таку роль відіграв й «Українсько-російський словник» (т. 1-6, 1953-63), що за обсягом опрацьованої в ньому лексики (121.690 слів) майже вдвоє перевищував реєстр словника Б. Грінченка.

Останнім часом з'являються комплексні російсько-українські словники, які описують різні шари й аспекти лексики: К. В. Ленець, Л. О. Савицька Короткий російсько-український словник контрастивної лексики (понад 7000 слів, 2002), Ніна Шило Російсько-український словник. Термінологічна лексика (2004), С. І. Головащук Російсько-український словник сталих словосполучень (2001).

Є певна кількість перекладних словників, де разом з українською в першій чи другій частині лексикографічно опрацьовуються західноєвропейські мови: словники англійсько-українські й українсько-англійські М. Подвезька, М. Балли (1955, 1957, 1974), за ред. Ю. Жлуктенка (1978), англійсько-український фразеологічний словник К. Т. Баранцева (близько 30000 слів, 2005), англійсько-український юридичний словник В. І. Карабана (2004), англійсько-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, інтернету і програмування Е. М. Пройдакова, Л. А. Теплицького (2005), короткий англо-українсько-російський словник наукової лексики / Упор. М. І. Балла та ін. (2001) та ін.; французько-українські й українсько-французькі О. Андрієвської та Л. Яворської (1955, 1963); німецько-українські й українсько-німецькі І. Шаровольського (1929), В. Лещинської та ін. (1959), за ред. Е. Лисенко (1978, 1989) та ін.; «Болгарсько-український словник» І. Стоянова і О. Чмир (К., 1988), «Чесько-український словник» (т. 1-2, 1988-89), підготовлений Інститутом мовознавства АН УРСР у співпраці з чеськими колегами «Угорсько-український словник» (1961), двотомний (у 3 книгах) «Польсько-український словник» за ред. Л. Гумецької (1958-60), «Українсько-польський і польсько-український словник Мар'яна Юрковського (2003) та ін.

Низку перекладних словників випустили в світ зарубіжні видавництва: «Словник українсько-італійський» Є. Онацького (Рим, 1941), «Українсько-німецький словник» З. Кузелі і Я. Рудницького (Лейпциг, 1943), «Українсько-англійський словник», укл. К. Андрусин і Я. Кретт (Саскатун, 1955, ост. вид. – 1990), «Українсько-польський словник» за ред. Є. Грабця і П. Зволінського (Варшава, 1957), «Українсько-словацький словник» І. Попеля (Братислава, 1960) і «Словацько-український словник» П. Бунганича (Братислава, 1985), «Українсько-угорський словник» Л. Катона (Будапешт, 1963), «Румунсько-український словник» (Бухарест, 1963) і «Українсько-румунський словник» за ред. Г. Кокотайла (Бухарест, 1964) «Українсько-хорватський або сербський та хорватсько- або сербсько-український словник» А. Менац і А. Коваль (Загреб, 1979), 2-томний «Українсько-чеський словник» А. Куримського, Р. Шишкової, Н. Савицького (Прага, т. 1, 1994, т. 2, 1996), «Українсько-китайський словник» (Пекін, 1990), «Українсько-японський словник» І. П. Бондаренка і Хіно Такао (К., 1997) та ін.

Для розвитку української перекладної лексикографії велике значення має академічний російсько-український словник (автори: Анніна І. О., Горюшина Г. Н., Гнатюк І. С. та ін.), який вийшов з друку у 2003 році. Словник охоплює широке коло загальноживаної лексики, відповідає сучасним правописним нормам і є найвірогіднішим довідником при перекладі російських текстів різних жанрів українською мовою. Він відбив зміни у лексичному складі двох мов, покликані суспільно-політичними, економічними та культурними зрушеннями останніх десятиріч. Словник містить 160 000 слів. Автори Словника творчо враховували як процеси поступу самого об'єкта опису, так і досягнення лінгвістичної практики за останні тридцять років (від часу виходу в світ останнього академічного «Російсько-українського словника». – Т. 1–3. – К., 1968–1970, на основі якого спирається це видання).

Крім загальних, в останні десятиліття вийшла низка двомовних спеціальних перекладних словників (Див. розділ про термінологічні словники української мови).

3) Інверсійні, ідеографічні словники

Інверсійні (зворотні) словники – це лексикографічні твори, в яких слова розміщуються за алфавітом у зворотному, оберненому (інверсованому) порядку, тобто за алфавітом кінцевих літер, напр.:

хвороба – хороба – проба – випроба – спроба – утроба – особа – фарба – верба – худорба – торба – гурба – журба.

В українській лексикографії відомі одноджерельні інверсійні словники, які побудовані на реєстрі одного словника і є, власне, його інверсованими

варіантами, напр., «Інверсійний словник української мови» (в. 1-3, Одеса, 1971-76), джерелом якого був «Українсько-російський словник» (т. 1-6, К., 1953-63) та «Інверсійний словник української мови» (К., 1985), що є інверсованим словником-індексом до «Словника української мови» (т. 1-11, К., 1970-80). Разом з додатками він містить понад 137.000 слів і статистичні таблиці (кількісні характеристики розподілу слів за кінцевими літерами, кінцевих дво- і трилітерних сполук тощо).

Інверсійні словники використовуються як посібники для наукових досліджень різних структурних рівнів мови, зокрема словотвору, фонетики, морфології, у програмах машинного опрацювання текстів, системах електронного перекладу тощо. З деякими застереженнями ними можна користуватися і як словниками рим.

Ідеографічні словники (тезауруси) подають лексичний склад мови не за алфавітом, а за семантичними розрядами, поняттєвими рубриками.

4) Тлумачні словники

Як зазначається в енциклопедії «Українська мова» (2000), тлумачним словником називається універсальний одномовний словник, що подає лексико-фразеологічний склад мови з поясненням значення, граматичних та стилістичних особливостей уживання реєстрових одиниць, а також з такими менш обов'язковими лексикографічними параметрами, як вимова, правопис слів, етимологія, перша писемна або словникова фіксація, наведення синонімів та антонімів, іншомовних відповідників тощо.

В історії кожної національної лексикографії жанр тлумачних словників з'являється порівняно пізно залежно від рівня національної самосвідомості та мовної культури народу і вироблення лексикографічної техніки.

Укладанню тлумачних словників передуює процес створення лексичної картотеки національної мови.

Лексична картотека Інституту української мови НАН України є сукупністю лексичних карток із заголовними словами, під якими наведено тексти (речення), що ілюструють уживання цих слів у відповідному значенні, а в кінці подано джерела, звідки їх виписано. Картотека збирається з XIX століття. У 1995 році ця картотека налічувала понад 6 млн. карток.

Комплектування й поповнення лексичної картотеки відбуваються за таким принципом: у картотеці має бути відбите кожне слово, незалежно від частоти його вживання, тому поряд із загальноживаною лексикою у ній наявні й архаїзми, діалектизми, неологізми тощо. Ілюстрації розкривають усі випадки прямого й переносного вживання слова в українській мові, його емоційного та образного використання, функціонування слова в стійких словосполученнях і фразеологізмах тощо. Картотека відбиває також особ-

ливості вживання граматичних форм, синтаксичних конструкцій, правопису.

Перші спроби створення тлумачних словників в українській лексикографії стосувалися подання фразеології та пареміології. Це збірка в книзі «Старосветский бандуриста» М. Закревського (1860) і особливо «Галицько-руські народні приповідки», опубліковані І. Франком (т. 1–3, 1901-1910). Певні ознаки тлумачних словників мали такі перекладні українсько-російські словники, як «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (т. 1–4, 1907-09), «Словник української мови» Д. Яворницького (1920, російська мова тут – мова не тільки перекладу, а й тлумачення, особливо для етнографічної лексики, подається великий паспортизований за авторами, джерелами і регіонами ілюстративний матеріал, є навіть графічні ілюстрації), «Українсько-російський словник», створений в Інституті мовознавства (т. 1–6, 1953-63, де є великий паспортизований ілюстративний матеріал, докладне опрацювання значень багатозначних слів).

«Словарь української мови» – перекладний українсько-російський словник, виданий 1907-09 рр. у Києві у 4 томах за редакцією відомого українського письменника, лексикографа, педагога, фольклориста, етнографа та громадсько-культурного діяча Б. Грінченка. Словник налічує близько 6000 слів. У кінці четвертого тому окремим додатком наводяться «Крестные имена людей».

Словник Б. Грінченка вважається найповнішим і лексикографічно найдосконалішим українським тлумачним словником початку ХХ ст. Ця лексикографічна праця стала словником живої української мови. Тут поряд із загальноживаними словами фіксуються і діалектизми, часом вузьколокальні; вони здебільшого документуються. Українські реєстрові слова пояснюються російськими відповідниками чи описово, переважна більшість їх ілюструється реченнями; при назвах рослин і тварин, як правило, наводяться їхні латинські наукові відповідники. Широко подано українську фразеологію, часто з поясненням її походження.

Першим повним тлумачним словником української мови є **«Словник української мови» (т. 1–11, 1970-80) – СУМ**, який ґрунтується на матеріалах нової української літературної мови від І.Котляревського до кінця 70-х рр. ХХ ст. Цей словник містить понад 134.000 реєстрових слів.

Словник створений колективом учених Інституту мовознавства АН УРСР (І. Білодід, Л. Паламарчук, В. Русанівський, А. Бурячок, В. Винник, Г. Гнатюк, С. Головащук, Л. Родніна, Л. Скрипник, Т. Черторизька, Л. Юрчук та ін.) на базі лексичної картотеки. Крім загальноживаної лексики і фразеології, СУМ охоплює також значну частину лексичного складу мови, що відійшла до пасивного мовного фонду, але свого часу активно вживалася

і тому засвідчена, як у фольклорі, так і в творчості майстрів слова; у словнику фіксуються часто вживані діалектизми та слова, що стоять на межі літературного вживання.

Включаючи надзвичайно великий і різноманітний щодо походження, функціонування та стилістичного застосування лексико-фразеологічний матеріал, СУМ має нормативне спрямування. Це забезпечується ретельним опрацюванням кожного слова: 1) розкриттям через тлумачення основних значень і відтінків значень реєстрових слів; 2) поданням найважливіших граматичних форм і наголосу цих слів; 3) наведенням до них (де це потрібно) стилістичних ремарок і спеціальних позначок; 4) ілюструванням функціонування в мові витлумачуваного слова чи фразеологізму фактичним матеріалом з різних джерел. У 1983 р. групі вчених Інституту мовознавства, які зробили найбільший внесок у створення СУМ, присвоєно звання лауреатів Державної премії СРСР.

Для потреб школи видано «Короткий тлумачний словник української мови» (1978, 2-е вид. – 1988, близько 6750 слів), для початкової школи – «Словник української мови в малюнках» М. Коломійця (1995).

«Новий тлумачний словник української мови», який вийшов у 1999 році в 4-х томах містить 42.000, як зауважують укладачі В. Яременко та О. Сліпушко, найуживаніших слів. До словника включено і протлумачено побутову, ділову, книжну, термінологічну, наукову лексику та іншомовні слова, що вже стали невід'ємною частиною національного лексичного фонду. Тлумачення слів і їх значеннєвих нюансів досягається значним розширенням синонімічних рядів. Ілюстративний матеріал надається з творів українських класиків.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» за ред. В. Т. Бусела вийшов у 2001 році (друге видання 2005 р.). Як зазначається у передмові, великий тлумачний словник сучасної української мови є універсальним довідником із сучасної української мови. У ньому об'єднано академічну повноту мовної лексики з лаконічною формою однотомного видання. Словник містить близько 170.000 слів, у тому числі й ті, що увійшли в українську літературну мову протягом останнього десятиліття. Окрім загальноживаних слів у словнику наводяться основні терміни сучасної науки й техніки. А також слова, що визначають явища і реалії виробничого, культурного та побутового життя. Новим для тлумачних словників є введення в деякі статті енциклопедичних довідок. Словник є популярним, загальнодоступним виданням, розрахованим на широкий загал читачів: учнів старших класів середніх шкіл, гімназій, лицеїв, студентів, аспірантів, викладачів української мови та всіх, хто вивчає українську мову й послуговується нею у повсякденному житті. Словник, як правило, щорічно перевидається.

У 2002 році у Харкові у видавництві «Фоліо» побачив світ «Тлумачний словник української мови» А. Івченка, а у видавництві «Прапор» опублікований «Тлумачний словник української мови» за ред. В. С. Калашника, який містить понад 12.500 статей (близько 40.000 слів: витлумачених, синонімів, спільнокореневих). Його структура зумовлена метою розкрити значення слів, подати окремі їх граматичні форми, найхарактерніші синоніми та словотвірні ряди, виділити стилістично марковану лексику. Словник у цілому має комбінований характер: у ньому, крім алфавітного, використано гніздовий принцип розташування матеріалу.

Видавничим домом «Школа» (Харків) виданий «Сучасний тлумачний словник української мови» (укладачі: Н. Д. Кусайкіна, Ю. С. Цибульник / За ред. В. В. Дубічинського) на 50.000 слів (2007 р.), 60.000 слів (2007 р.), 65.000 слів (2006 р.), а також на 100.000 слів з CD версією (2009 р.). Основними рисами словника є компактна гніздова структура, тлумачення неологізмів і сленгової лексики, наведення походження іншомовних слів, тлумачення сталих виразів і наукових термінів, подання закінчень кличного відмінка у назвах осіб та окремих іменниках тощо.

В Інституті української мови НАН України створено, але ще не опубліковано, однотомний «Словник української мови» середнього обсягу (близько 70.000 слів), побудований за компактним алфавітно-гніздовим принципом.

Разом з Мовно-інформаційним фондом НАН України укладається новий багатотомний словник української мови з реєстром більше 250.000 слів і великою кількістю лексикографічних параметрів (у 2011 р. вийшов перший том).

5) Словники іншомовних слів

Одним із різновидів тлумачних словників є словники іншомовних слів, у яких подається пояснення слів іншомовного походження, слів, що на тому чи іншому мовному рівні зберегли сліди вихідної мови і відчуються в українській мові як чужі (на відміну від запозичених, тобто засвоєних, слів). У словниках іншомовних слів переважно зазначається джерело запозичення – мова, з якої або через яку слово прийшло.

В Україні початок реєстрації та пояснення іншомовних слів можна датувати XV ст., коли в пам'ятках української писемності з'явилися так звані глосарії. Першою спробою створення оригінального українського словника іншомовних слів був «Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів» В. Доманицького (1906), в якому подано близько 1500 слів, що найчастіше зустрічаються в книжках, газетах та журналах.

Набагато ширше і ґрунтовніше опрацьовані слова і вислови іншомовного походження в «Словарі чужих слів. 12.000 слів чужого походження в українській мові» З. Кузелі та М. Чайківського (1910, 2-е вид. – К.-Лейпциг, 1918). Як додаток до основної частини словника наведено «Чужі слова і звороти, що пишуться латинськими буквами» з їх українськими відповідниками.

Пізніше з'явилися: невеликий «Словник чужомовних слів, що увійшли в мову українську» (1924), «Словник чужомовних слів» за ред. О. Бадана-Яворенка (1932, укладачі І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко), а також переклад українською мовою російського видання «Словника іншомовних слів» за ред. І. Льохіна і Ф. Петрова (1951).

Цікавим прикладом словників іншомовних слів є «Словник чужослів. Знадібки» Павла Штепи (Торонто, 1977) – перша спроба української еміграції подати українські відповідники до чужослів. Словник має 16.000 чужослів і 70.000 українських відповідників до них.

Найповнішим і найдокладнішим у сучасній українській лексикографії є «Словник іншомовних слів» за ред. О. Мельничука (1974, вид 2-е, випр. і доп., 1986, близько 25.000 слів).

У 2000 р. вийшов «Словник іншомовних слів» (Л. О. Пустовіт та інші – К.: Довіра, 2000) за ред. Л. Пустовіт. Видання охоплює загальноповживану лексику і загальнопоширені терміни з різних галузей знань, серед яких і нещодавно зафіксовані нові слова та значення слів. Словникова стаття подає тлумачення слова, етимологію (довідку про його походження), найуживаніші фразеологічні сполуки й термінологічні словосполучення. У словнику враховано зміни, унесені в український правопис 1993 року. Наприкінці видання подано іншомовні слова і вирази, уживані в латинському написанні.

Слід згадати також: Словник іншомовних слів / Уклад. Морозов С. М., Шкарапута Л. М. – Київ: Наукова думка, 2000. – 680 с. і Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С. Я. Єрмоленко. Харків: Фоліо, 2006. – 623 с.

б) Словники мови письменників

Словники мови письменників – це словники, що подають лексико-фразеологічний склад творів певного письменника (усієї його творчості, кількох або одного з творів). Такі словники мають значення як для вивчення творчості самого письменника, так і для дослідження відповідного етапу історії національної літературної мови та суспільної атмосфери того періоду.

Без сумніву, словники мови письменників створюються насамперед на матеріалі творчості провідних постатей в історії національних літератур і культур. Це, зокрема, словники мови творів В.Шекспіра, М.Сервантеса,

Й. В. Гете, О. Пушкіна, А. Міцкевича, Т. Шевченка, М. Емінеску, Х. Ботева, М. Горького та інших.

За поданим мовним матеріалом словники мови письменників поділяються, по-перше, на:

1) словники повного, тезаурусного типу, що містять лексику (в тому числі індивідуальну, авторську, ненормативну) усієї чи майже всієї творчості письменника, опублікованої (як правило, за останніми прижиттєвими або іншими авторитетними виданнями) і рукописної (листування, щоденники і т. ін., але чернетки та варіанти творів, ділові папери автора до словників часто не залучаються), або всю лексику одного твору чи добірки творів («Словник мови Шевченка» томи 1-2, 1964, «Словарь языка русских произведений Шевченко», томи 1-2, 1985-86, який подає українську лексику його творчості);

2) словники диференційного, вибіркового типу, що подають мову творів письменника за певними аспектами («Епітети поетичної мови Т. Г. Шевченка» В. Ващенко, 1982; «Словник рим Є. П. Гребінки» І. Гурина, 1992).

По-друге, за названим принципом словники мови письменників поділяються на ті, що подають не тільки загальні, а й різні розряди власних назв (особові імена та прізвища, географічні назви тощо) – це словники філологічно-енциклопедичного типу, і ті, що обмежуються загальними назвами, за винятком хіба що міфологічних та переосмислених власних назв і фразеологізмів з власними назвами.

За повнотою інформації, що подається до слова, словники мови письменників поділяються на власне словники, які будуються за принципом словників тлумачного типу (з поясненням значень слів, їх ілюструванням, з можливими граматичними і стилістичними характеристиками) з елементами частотного і граматичного словників (із зазначенням частотності слововживання та наявних у тексті словоформ), словопоказчики до мови письменників (із зазначенням місцезнаходження слова в тексті, іноді частотності його вживання) та конкорданси.

Конкордансами називають словники, у яких біля кожного слова подано контекст, що ілюструє всі його слововживання. Укладаються вони здебільшого на одному тексті або на текстах одного письменника. Конкорданси обов'язково показують мінімальне лексичне оточення кожної словоформи, чим забезпечують точність, надійність зберігання текстової інформації.

Власне словники за ознакою повноти опису також можна поділити на більш і менш повні (так, у «Словнику мови Шевченка» однозначні слова, значення яких у письменника і в сучасній мові збігаються, як правило, не пояснюються, а тільки ілюструються).

В українській лексикографії першими спробами створення словників мови письменників були два словнички мови творів Т. Шевченка, укладені Н. Малечею «Словничок Шевченкової мови» (Миколаїв, 1916, під псевдонімом Нестор Літописець) – словопоказчик, що подає майже всю лексику української поезії Кобзаря – близько 7.000 слів, і «Українсько-руський словничок до «Кобзаря» Т. Г. Шевченка» (Херсон, 1917, близько 3.500 слів) – вибірковий, з перекладами реєстрових слів, що можуть становити труднощі для російського читача.

На матеріалі мови творів Т. Шевченка створено найбільше словників: «Шевченкова лексика. Словопоказчик до поезій Т. Г. Шевченка» В. Ващенко і П. Петрової (К., 1951, понад 7.000 слів), «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» І. Огієнка (Вінніпег, 1961, близько 2.600 слів), «Словник мови Шевченка» (т. 1–2, К., 1964, 10.116 слів; за словник отримано Державну премію УРСР ім. Т. Г. Шевченка у 1989 році) – найповніше зібрання лексики українських творів поета з використанням усіх варіантів і редакцій українських слів з його російських творів, щоденника, листів, «Словарь языка русских произведений Шевченко» (т. 1–2, К., 1985-86, 20.548 слів, за словник отримано Державну премію УРСР ім. Т. Г. Шевченка також у 1989 році).

Створено «Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» (т. 1–3, Харків, 1978-79, 11.772 слова), а також ще неопубліковані словники мови творів Л. Глібова (кафедра української мови Ніжинського педагогічного інституту), В. Стефаника (кафедра української мови Прикарпатського університету, Івано-Франківськ).

Протягом 50-80-х років ХХ ст. опубліковано такі словопоказчики до мови ряду українських письменників: «Лексика «Енеїди» І. П. Котляревського. Показчик слововживання» В. Ващенко, Ф. Медведєва, П. Петрової (Харків, 1955), «Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки» М. Бойко (К., 1961), «Лексика мови Архипа Тесленка» А. Сизька (Харків, 1970), «Лексика п'єс та од І. П. Котляревського» А. Бурячка, А. Залашка, А. Ротача, М. Северина (К., 1974), «Художнє слово Василя Стефаника» І. Ковалика, І. Ощипко (Львів, 1972), «Лексика поетичних творів Івана Франка» І. Ковалика, І. Ощипко, Л. Полюги (Львів, 1990).

Слід також зазначити письменницькі словники останнього часу: Ільницький О., Гавриш Ю. Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка у 4 томах (Торонто, 2001); Оліфіренко Л. В. Словник поетичної мови Василя Стуса: рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори (К., 2003).

7) Ономастичні словники

Ономастичними словниками називають словники або списки, складені, як правило, окремо для різних категорій власних назв – антропонімів, топонімів тощо з лінгвістичними та екстралінгвістичними поясненнями.

Систематичне збирання українських власних назв, їх тлумачення, уніфікація написання, підготування адміністративних карт і адміністративно-територіальних довідників України розпочинається у 20-х рр. ХХ ст. Опубліковано: «Короткі правила правопису. Словнички імен, географічних назв, назв різних установ» Г. Голоскевича (1925), «До правопису українських прізвищ» Ф. Дем'янчука (1927), «Адміністративна карта Української РСР. Покажчик географічних назв» (1941, упоряд. А. Ярошевич) тощо. У 50-х рр. активно укладалися загальноукраїнські та регіональні словники власних назв, у яких подавалася й ономастична етимологія.

Сучасна українська ономастична лексикографія включає різні види словників власних назв, серед них словники українських антропонімів, гідронімів, ойконімів тощо.

Словники власних імен людей (антропонімічні словники) репрезентовані: українсько-російським і російсько-українським «Словником власних імен людей» (1954, 1967, 1972), що подає 532 чоловічих і 314 жіночих імен у їх основних варіантах, а 5-е видання за ред. Л. Скрипник (К., 1976) уміщує 602 чоловічих і 443 жіночих сучасних офіційних імен українців, а також 649 застарілих (доповнене розділом «Походження найпоширеніших імен людей»), «Довідником українських прізвищ» Ю. Редька (1969), «Антропонімією Закарпаття» П. Чучки (1970; зібрано і проаналізовано 30.000 антропонімів корінного українського населення Закарпаття), «Сучасними українськими прізвищами» Ю. К. Редька (К., 1966), «Власними іменами людей» Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківської (К., 1986, 2-е вид. – 1996 р.) та ін.

2005 року вийшли одразу три антропонімічні словники: 1. «Імена та по батькові, поширені в Україні», як додаток до Великого тлумачного словника; 2. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. «Власні імена людей. Словник-довідник». 3-тє видання виправлене / За ред. В. М. Русанівського – Київ: Наукова думка, 2005; 3. Чучка Павло «Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник» – Львів: Світ, 2005. – 704 с.

До словників географічних назв (топонімічних словників) належать:

1. Власне топонімічні словники різного спрямування, в яких зібрано всі географічні назви певної території чи певного періоду (напр., «Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі» І. Желєзняк, А. Корепанової, Л. Масенко, О. Стрижака, 1985) або різні географічні назви (напр., «Українсько-російський словник-довідник географічних назв Украї-

нської РСР» В. Нежнипапи, 1971; «Топонімічний словник-довідник Української РСР» М. Янки, 1973, 1998) і под.

2. Словники гідронімів (гідронімічні словники), серед яких «Каталог річок України» (1957), а також «Словник гідронімів України» (1979) – перше порівняно повне зібрання (понад 20.000 основних і майже 24.000 варіантних) назв річок, струмків та ін. водотоків, оформлених відповідно до їхніх літературно-нормативних, історично-лінгвістичних та географо-локалізаційних характеристик; містить низку покажчиків, що репрезентують матеріали різних мов. Видано регіональні словники: «Назви річок Полтавщини» О. Стрижака (1963), його ж «Назви річок Запоріжжя і Херсонщини» (1967); «Топонімія Буковини» Ю. Карпенка (1973) – гідронімічний словник, що включає історично-етимологічний опис назв 887 річок Чернівецької області; «Гідроніми Нижнього Подністров'я» за ред. Ю.Карпенка (1981) – історико-етимологічний опис 428 гідрооб'єктів (516 назв) лівобережного басейну Нижнього Дністра; «Назви річок Інгуло-Бузького басейну» Л. Ма-сенко у кн.: «Власні назви і відтопонімні утворення Інгуло-Бузького межиріччя» В. Горпинича, В. Лободи, Л. Масенко (1977); значний лексичний матеріал зібраний у працях: «Голубі перлини України» Г. Швеця (1969, присвячена гідронімії стоячих вод), «Словотворчі типи гідронімів басейну Нижньої Десни» А. Корепанової (1973) та ін.

3. Словники ойконімів (власних назв поселень – міст, селищ, сел, висілків, хуторів) репрезентовані довідниками адміністративно-територіального поділу УРСР (1945, 1969, 1973, 1987 та ін.), списками населених пунктів областей (1925-26, 1946, 1970 і пізніших), а також історично-етимологічними словниками ойконімів: «Топоніміка гірських районів Чернівецької області» (1964) – опис назв 325 населених пунктів Гуцульської частини області, «Топонімія східних районів Чернівецької області» (1965) – опис назв 186 населених пунктів, «Топонімія центральних районів Чернівецької області» Ю. Карпенка (1965) – опис назв 239 населених пунктів і «Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя» (1976) – опис назв понад 1200 населених пунктів Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської областей, «Назви населених пунктів Правобужжя» В. Лободи у кн.: «Власні назви і відтопонімні утворення...» В. Горпинича, В. Лободи, Л. Масенко (1977); «Топонімія північно-східної Одещини» (1975), «Топонімія південно-східної Одещини» (1978) та ін.

4. Словники ергонімів (назв різних видів праць) – поодинокі службові довідники типу «Землекористування радгоспів УРСР» (1971).

5. Словники відтопонімних утворень (прикметників, назв жителів): «Топоніми, відтопонімічні прикметники, назви жителів (Вінницької, Миколаївської, Кіровоградської та Черкаської областей)» В. Горпинича у кн.

«Власні назви і відтопонімні утворення...» В. Горпинича, В. Лободи, Л. Масенко (1977).

До ономастичних словників можна віднести також словники типу «100 найвідоміших образів української міфології» (автори: Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О.) – Київ: Орфей, 2002.

8) Етимологічні словники

Етимологічні словники – це словники, що містять основні відомості про походження (етимологію) слів однієї мови чи групи або сім'ї споріднених мов.

Підготування етимологічних словників української мови розпочалася порівняно недавно. У 1962-82 рр. у Вінніпезі (Канада) з'явився «Етимологічний словник української мови» Я. Рудницького у 2 томах (англійською мовою): *An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: 2 Vols.* By Jaroslav V. Rudnyč'ukj. Winnipeg-Ottawa, 1962-82. На той час уже були «Етимологічний словник слов'янських мов» Ф. Міклошича (1886, німецькою мовою), «Слов'янський етимологічний словник» Е. Бернекера (1908-15, німецькою мовою, доведений до середини літери М), етимологічні словники російської мови М. Горяєва (1892, 1896), М. Фасмера (т. 1–3, 1950-58, німецькою мовою, російський переклад О. Трубачова, т. 1–4, 1964-73), польської мови А. Брюкнера (1927), чеської мови Й. Голуба і Ф. Копечного (1952), чеської і словацької мов В. Махека (1957), болгарської мови С. Младенова (1941), Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі І. М. Желєзняк. – Київ, Наукова думка, 1985. – 254 с. та ін. У цих словниках і в численних публікаціях О. Потебні, Г. Ільїнського, Л. Булаховського та ін. містилися також етимологічні дані про українські слова, які враховувалися при укладанні етимологічних словників української мови.

Є різні види етимологічних словників, зокрема виразно розрізняються короткі (популярні, шкільні) і повні (наукові). Короткий етимологічний словник має обмежений реєстр слів, відзначається загальнодоступним викладом словникової статті, відсутністю бібліографічних посилань у статтях. Науковий етимологічний словник відзначається більшим (іноді максимальним) реєстром слів, докладнішим аналізом різних точок зору на етимологію відповідного слова, наявністю бібліографії. Реєстр наукового етимологічного словника однієї мови складається лише зі слів літературної мови або, частіше, поряд з ними містить у більшому чи меншому обсязі також слова діалектні.

Основним серед словників цього типу вважається «Етимологічний словник української мови» ЕСУМ, т. 1–7, підготовлений Інститутом мовознавства ім. О.О.Потебні АН УРСР.; на цей час вийшли ще не всі томи: 1982,

Т. 1: А – Г; 1985, Т. 2: Д – Копці; 1983, Т. 3: Кора – М; 2003, Т. 4: Н – П; 2006, Т. 5: Р – Т.

Численні відмінності між різними етимологічними словниками наукового типу виявляються у будові словникових статей. В етимологічних словниках групи або сім'ї споріднених мов роль реєстрового слова в статті виконує реконструйоване слово відповідної прамови або його основа чи корінь.

9) Історичні словники

Історичні словники подають з поясненням та документацією лексику давніх писемних пам'яток. Крім того, історичними словниками називають лексикографічні твори, які описують історію слова протягом століть: зміни значень, написання, промовляння мовних одиниць.

В українському мовознавстві першою спробою створення історичного словника був короткий словник, укладений Є.Тимченком на базі 34 джерел і 60-тисячної картотеки ще на початку ХХ ст., але не опублікований; рукопис зберігся в Інституті української мови НАН України. У 1919 р. створено Комісію для укладання історичного словника української мови (при УАН) на чолі з Є.Тимченком, яка повинна була скласти реєстр словника на підставі всього мовного матеріалу пам'яток української мови від найдавніших часів до 19 ст. Поставлене завдання виявилось надто широким, тому комісія ухвалила видати зібраний матеріал у 4-5 томах.

У 1930 і 1932 рр. у Києві-Харкові вийшли друком 2 зошити 1-го тому «Історичного словника українського язика» (увійшло понад 10.000 слів від «А» до «жяловати»). Словник побудовано на багатому матеріалі: у ньому використано близько 400 пам'яток. Однак добір їх здійснено некритично: мало використано рукописних джерел, а також пам'яток 14-15 ст., поза увагою залишилося чимало цінних джерел, розмежування українських і білоруських пам'яток проведено за територіальним, а не за мовним принципом.

У 1977-78 рр. вийшов друком «Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.» (т. 1-2) за ред. Л. Гумецької. Словник створено на базі 939 пам'яток ділового стилю. Він побудований за принципом тезауруса. У ньому подана вся апелятивна та ономастична лексика. Застосовано кілька нововведень: у заголовне слово винесені всі фонетичні та графічні варіанти, запроваджена цифрова статистика при кожному реєстровому слові, його значеннях, відтінках, фонетичних і дублетних граматичних формах, послідовно враховані мовні факти з різних територій поширення української мови; поданий повний перелік усіх граматичних форм та ін.

З 1975 р. група мовознавців Інституту суспільних наук АН УРСР (від 1993 р. – Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України) у

Львові готує «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.». У 1983 р. опубліковано його пробний зошит, а 1994-99 рр. ще 6 випусків (А-Г).

Цікавою лексикографічною працею є історичний словник Людмили Ткач «Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст.». Частина I. Матеріали до словника. – Чернівці: Рута, 2000. – 408 с.

10) Словники неологізмів

Словники неологізмів укладають на основі реєстру нових слів, які нещодавно з'явилися в мові. Прикладами таких словників в українській лексикографії є «Нове в українській лексиці» Д. Мазурика (Львів, 2002) та «Нові слова та значення» Л. В. Туровської та Л. О. Симоненко (Київ, 2008).

11) Словники синонімів, антонімів, омонімів, паронімів

Словники, що подають ряди синонімів, переважно за алфавітним розташуванням головних членів (домінант), називаються синонімічними. **Синонімічні словники** містять або тільки лексичні синоніми (із залученням слівотвірних), або лексико-фразеологічні, або тільки фразеологічні.

В історії лексикографії відомі спроби називати синонімічними перекладні словники (напр., в Україні у 2-й половині XVII ст. створено невеликий словник «Синоніма славеноросская», в якому слова тогочасної української мови пояснюються «синонімічними» – церковнослов'янськими – словами) або зіставні словники кількох мов, напр., «Словник вибраних синонімів в основних індоєвропейських мовах» К. Д. Бака (Чикаго, 1949). Є також перекладні синонімічні словники, у яких до синонімічного ряду однієї мови добирається відповідний ряд іншої мови (напр., «Русско-украинский словарь синонимов» К., 1995).

Але здебільшого словники синонімів – це одномовні словники. За способом подання матеріалу синонімічні словники бувають кількох типів – від суто реєстраційних, синонімічних словопоказчиків без тлумачень, стилістичних та граматичних характеристик, ілюстрацій тощо до докладніших словників пояснювального типу. Вони різняться також за розумінням синонімії і, відповідно, за охопленням синонімів.

Синонімічні словники української мови почали виходити в світ тільки з середини XX ст. Це – «Короткий словник синонімів української мови» П. Деркача з доопрацюванням С. Левченка (1960, 1993), який містить близько 4280 рядів зі стислим поясненням синонімів, їх сполучуваності, зі стилістичними позначками, без ілюстрацій; «Матеріали до синонімічного словника української мови» А. Багмета, опубліковані у журналі «Вітчизна»

(1959-62, літери А-Н), а пізніше у журналі «Україна» (літери О-П), у такому незавершеному варіанті, але після певного редагування, під назвою «Словник синонімів української мови» (т. 1) вони були видані у США (Нью-Йорк, 1982), тут досить багатий добір синонімів з поясненням у ряді випадків їхніх значень та прикладами, але без належної систематизації матеріалів, без граматичних і переважно без стилістичних характеристик; «Синонімічний словник-мінімум української мови» В.Ващенко (1972), який містить близько 840 рядів без пояснень та інших характеристик (цей словник можна назвати словопоказчиком до української синоніміки); «Практичний словник синонімів української мови» С.Караванського (1993) з найбільшою кількістю на той час опублікованих синонімічних рядів (у вихідних даних зазначено близько 15.000 рядів, але насправді їх близько 12.000), який спирається на досить широке розуміння синонімії (з поданням описових словосполучень, родо-видових відношень) без достатньої систематизації матеріалу.

Якщо названі синонімічні словники дуже обмежено або зовсім не подають фразеологію, то «Словник фразеологічних синонімів» М. Коломійця і Є. Регушевського (1988) містить понад 300 рядів фразеологічних синонімів з докладною їх характеристикою та багатим ілюстративним матеріалом.

Останнім часом в Україні вийшли друком:

1. Практичний словник синонімів укр. мови. – Київ: Українська книга, 2000. – 480 с.

2. В Інституті української мови НАН України створено «Словник синонімів української мови» (автори: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та інші; близько 9.200 рядів; т. 1–2, 1999-2000).

У словнику подається синонімічне багатство української мови (на матеріалах літературної мови ХІХ – ХХ ст., діалектної та народнопоетичної лексики) із семантичними, граматичними, стилістичними характеристиками синонімів та прикладами їх уживання в контексті. Він є найповнішим за ступенем опрацювання зібранням української синоніміки. Цю працю створено на базі спеціально укладеної картотеки, сформованої на матеріалах авторитетних словників української мови, лексичної картотеки Інституту української мови НАН України, мовознавчих досліджень синоніміки української мови. Уживання синонімів ілюструється типовими для них контекстами – цитатним матеріалом із художньої, публіцистичної, наукової та ін. літератури й словосполучками.

3. У серії «Словники України» Словник синонімів української мови. 2-е вид. – К.: Довіра, 2006.

4. Словник синонімів української мови. (автор: Полюга Л. М.) – Київ: Довіра, 2006.

Словники антонімів тлумачать значення слів, що мають протилежні значення. У них подано відомості про сполучуваність і наведено приклади їх вживання в тексті.

Прикладом може бути «Словник антонімів української мови» Л. М. Полюги (К., 1987; 1999), в якому до антонімів наводяться також антонімічні стійкі словосполучення та фразеологізми, приклади їх використання в текстах художніх творів, висловах, відомості про антонімічну синонімію, споріднені антонімічні пари. Окремо розглядаються антоніми префіксів, суфіксів, компонентів складних слів.

Словники омонімів містять слова, що однаково звучать чи пишуться, але мають різне значення. Слова розташовано в омонімічних гніздах (групи з 3-4 слів), до них додаються граматичні відомості, стилістичні примітки утворення та походження омонімів. Словники омонімів є водночас і тлумачними, наприклад, «Словник омонімів української мови» О. Демської та І. Кульчицького (Львів, 1996).

У **словниках паронімів** розкривається значення слів, подібних за формою, але цілком або частково відмінних за значенням, і вказується на їх семантичні відмінності, наприклад, «Словник паронімів української мови» Д. Гринчишина та О. Сербенської (К., 1986).

12) Термінологічні словники (термінографія)

Термінологічні словники є різновидом лінгвістичних словників, у яких подано термінологію галузі (чи кількох галузей) знань. **Термінографія** як наука про створення, вивчення та використання термінологічних словників лежить на межі лексикографії та відповідної поняттєвої галузі людської діяльності.

У зв'язку з цим за типологією термінологічний словник можна вважати як лінгвістичним, так і енциклопедичним, який описує предмети, поняття дійсності разом з термінами, що їх позначають.

Українське термінологічне словникарство започатковано в 2-й половині 19 ст. працями І. Гавришкевича («Початок до уложення термінології ботанічної руської», 1852), І. Верхратського («Початки до уложення номенклатури і термінології природописної, народної», 6 випусків, 1864-79; автора вважають фундатором української термінології), О. Роговича («Опыт словаря народных названий растений Юго-Западной России с некоторыми поверьями и рассказами о них», 1874) та ін.

Інтенсивного розвитку українська термінографія набула з кінця 20-х рр. ХХ ст., задовольняючи потреби у галузевих словниках. Протягом 1917-

18 рр. створено близько 20 шкільних термінологічних словників з різних галузей знань: природознавства, географії, фізики, хімії та ін. Починаючи з 1918 р., створюються словники-проекти фізичної, природничої, сільськогосподарської, технічної та ін. термінологій, ботанічної та зоологічної номенклатур. До 1933 р. видано 83 термінологічні словники, на особливу увагу серед яких заслуговує «Словник ботанічної номенклатури» (проект, 1928), у якому вміщено українські назви рослин (понад 25.000), зібрані як з наукових джерел, так і записаних кореспондентами в різних областях України, з латинськими відповідниками до них.

Другий етап у створенні серії українських термінологічних словників почався у 50-х рр. Протягом наступних десятиліть видано ряд галузевих словників, переважно російсько-українських, що відбивали тогочасний стан розвитку фізики, гідротехніки, електротехніки, теплотехніки і газотехніки, гірничої справи, зварювання, ботаніки, ветеринарії, хімії, швейного виробництва тощо. Серед них можна згадати «Російсько-український технічний словник» (1961, 80.000 термінів), «Російсько-український сільськогосподарський словник» (1963, близько 32.000 термінів).

Під егідою Комітету наукової термінології АН УРСР видано: «Російсько-український юридичний словник» (1985, понад 20.000 термінів), «Російсько-українсько-латинський зоологічний словник. Термінологія і номенклатура» О. Маркевича, К. Татарка (1983, 19.000 термінів і номенів), «Російсько-український словник лісівництва» (1980, до 8000 термінів) та ін.

Останнім часом Інститут мовознавства та Інститут української мови НАН України підготували «Російсько-український словник наукової термінології» у трьох книгах (близько 320.000 термінів), перша з яких – «Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки» (до 100.000 термінів) вийшла у 1994 р., друга – «Російсько-український словник наукової термінології. Біологія. Хімія. Медицина» (близько 100.000 термінів) – 1996, третя – «Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос» (близько 120.000 термінів) – 1998.

Термінологічні словники бувають різних типів і призначення:

– за кількістю поданих мов – одно-, дво- і багатомовні («Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології. Труднощі терміновживання», 1994, 700 термінів; «Словник економічних термінів. Російсько-українсько-англійський» за ред. Т. Р. Кияка, 1997, 2500 термінів і термінологічних словосполучень);

– за наявністю і принципом тлумачення термінів («Енциклопедія кібернетики», т. 1-2, 1973; «Українсько-російсько-англійсько-німецький тлумачний та перекладний словник ринкової економіки» за ред. Т. Р. Кияка, 2001, понад 2000 термінів);

– тлумачні з елементами етимології («Мінералогічний словник. Українсько-російсько-англійський» Є. Лазаренка, О. Винара, 1975);

– за галуззю або галузями знань – галузеві, вузькогалузеві (Єрмоленко С. Я., Биби́к С. П., Тодор О. Г. «Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів», К.: 2001, «Лікарські рослини» за ред. А. Гродзінського, 1989), полігалузеві («Російсько-український гідротехнічний словник», 1960, «Російсько-український політехнічний словник» за ред. Благовещенського, 2002), загальнонаукові;

– за повнотою представленої термінології – повні і короткі.

Найпоширенішим типом є перекладний двомовний словник. Більшість двомовних словників, виданих в Україні, – російсько-українські та українсько-російські.

У Харкові сьогодні активно діє Термінологічний центр НДПАСУтрансгаз. За сім років, з 1995 до 2002, Термінологічний центр, укладаючи тримовні тлумачні словники для потреб галузі, створив Єдину термінологічну базу даних (ЄТБД), яка містить близько 26.000 українських термінів, їх російські та англійські відповідники, тлумачення українською та російською мовами. Для цього було оброблено близько 2000 літературних джерел, перш за все, законодавчі та нормативні акти, стандарти та словники (Vocabulary) Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) і Міжнародної електротехнічної комісії (IEC), державні стандарти України (ДСТУ), міждержавні стандарти (ГОСТ), енциклопедичні видання, тлумачні та перекладні словники, праці з термінознавства та лексикографії, довідники та підручники з відповідних галузей знань, статті в наукових виданнях, матеріали науково-технічних конференцій тощо.

У процесі укладання словників перевагу надавали тлумаченням, наведеним у стандартах та інших нормативних документах, причому тлумачення російською мовою вибиралися з міждержавних стандартів, а українською – з державних стандартів України, і в тлумаченнях наведено посилання на відповідний закон, нормативний акт або стандарт із зазначенням статті, пункту тощо.

Вибір іноземних мов зумовлено тим, що саме англійською та російською мовами в Україну надходить основний потік науково-технічної інформації.

ЄТБД є основою лінгвістичного забезпечення Інтегрованої автоматизованої системи керування (ІАСК) газотранспортної системи та об'єднує такі спеціалізовані словники:

1) Прокопенко А. І., Гінзбург М. Д., Вайнер В. Г. Комп'ютерознавство: українсько-російсько-англійський навчальний тлумачний словник. Основні

терміни: близько 2 500 термінів / За ред. В. Г. Вайнера, М. Д. Гінзбурга. – Харків: АТ «Бізнес Інформ», 1997. – 344 с.

2) Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з охорони праці, технічного нагляду, безпеки дорожнього руху та пожежної безпеки. Основні терміни: близько 2 700 термінів / Уклад.: М. Д. Гінзбург, Н. І. Азімова, О. О. Болокан та ін.; За заг. ред. В. В. Розгонюка. – Харків, 1998. – 536 с.

3) Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з енергетики. Основні терміни: близько 3 400 термінів / Уклад.: М. Д. Гінзбург, Н. І. Азімова, М. В. Чернець та ін.; За заг. ред. А. А. Рудніка. – Харків, 1999. – 708 с.

4) Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з інтелектуальної власності. Основні терміни: близько 2 000 термінів / Уклад.: М. Д. Гінзбург, Л. М. Дунаєвський, І. О. Требульова та ін.; За заг. ред. А. А. Рудніка. – Харків, 1999. – 560 с.

5) Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з надійності газотранспортного обладнання та систем. Основні терміни: близько 2 500 термінів / Уклад.: М. Д. Гінзбург, М. В. Чернець, Н. І. Азімова та ін.; За заг. ред. А. А. Рудніка. – Харків, 1999. – 552 с.

6) Тлумачний російсько-українсько-англійський словник із протикорозійного захисту газопроводів. Основні терміни: близько 2 800 термінів / Уклад.: М. Д. Гінзбург, М. В. Чернець, І. М. Корніловська та ін.; За заг. ред. А. А. Рудніка. – Харків, 2000. – 616 с.

7) Новий російсько-українсько-англійський тлумачний словник з інформатики. Основні терміни: Близько 3300 термінів / Уклад.: М. Д. Гінзбург, Л. І. Білоусова, І. М. Корніловська та ін.; За ред. М. Д. Гінзбурга. – Харків: Корвін, 2002. – 656 с.

8) Тлумачний російсько-англійсько-український словник з електро- та радіозв'язку: Навчальний посібник для ВНЗ / О. О. Артемов, О. В. Гайдук, М. Д. Гінзбург та ін., За ред. М. Д. Гінзбурга, Г. І. Загарія. – Харків: «Регіон-інформ», ХФВ «Транспорт України», 2002. – 552 с. та інші.

Отже, загальна кількість термінів у вже укладених словниках досягає 43 тис., а кількість термінів у ЄТБД станом на середину 2002 року складає 25875, оскільки терміни, що є спільними для декількох словників, присутні в базі лише один раз. Причому 64,71 % термінів ЄТБД входять тільки в один словник, 19,44 % – одночасно в два словники, 7,36 % – у три, 3,85 % – у чотири, 1,92 % – у п'ять і 2,72 % – у п'ять і більше словників.

Наявність у різних словниках спільних понять (а це, здебільшого, ключові загальнонаукові та загальнотехнічні поняття) та їх єдиних тлумачень забезпечує системність у визначенні понять, що входять до складу різних словників, і в добиранні для них термінів українською, російською та англійською.

лійською мовами. Ці терміни здебільшого мають багато значень, тому для них у всіх словниках наведено узагальнені тлумачення, а також, за необхідності, більш конкретні тлумачення із зазначенням на галузь застосування.

Для забезпечення більшої інформативності словників у них подано граматичну інформацію щодо особливостей правопису окремих відмінкових форм термінів, а також для слів іншомовного походження наведено етимологічну довідку.

Аналіз змісту ЄТБД свідчить, що переважну частину наявних у ній понять використовують не тільки в газовій промисловості, а й в інших галузях, і лише близько 10 % складають специфічні нафтогазові поняття.

Досвід експлуатації електронних версій словників показав, що користувачам зручніше використовувати не сукупність електронних тематичних словників з єдиною програмною оболонкою, а працювати з єдиним інтегрованим багатотематичним словником, інформаційним забезпеченням якого є ЄТБД. Програмне забезпечення словника працює на IBM-сумісних комп'ютерах в операційному середовищі Windows 95/98/NT і забезпечує обмін даними за допомогою буфера обміну Clipboard із будь-якими іншими Windows-застосованнями, що одночасно працюють (наприклад, із компонентами Microsoft Office 95/97/2000).

Саме використання ЄТБД і відповідних комп'ютерних засобів для її ведення забезпечує:

- високу продуктивність праці укладачів словників у поєднанні з необхідною якістю за рахунок автоматизування рутинних операцій;
- системність та узгодженість у поданні термінів та тлумачень;
- послідовну реалізацію для українських термінів і тлумачень прийнятої на підставі рекомендацій мовознавців і термінологів єдиної мовної концепції, що дозволяє забезпечити одноманітність і уникати конструкцій, непридатних українській мові;
- можливість усунення конкретних помилок у процесі набирання текстів, неточностей, невдалих стилістичних конструкцій відповідно до зауважень рецензентів і користувачів не локально у виявленому ними терміні або тлумаченні, а глобально в межах усієї бази. Тому, на відміну від виданих книг електронні версії всіх укладених раніше словників постійно актуалізують (терміни та тлумачення уточнюють та доповнюють, а крім того, як видно з таблиці, словники поповнюють новими поняттями);
- можливість швидкого одержання оригінал-макетів паперових версій словників.

Термінологічним центром НДПАСУтрансгаз у творчій співпраці з Інститутом української мови НАНУ та Технічним комітетом стандартизації науково-технічної термінології створена основа єдиної достатньо повної й

узгодженої галузевої терміносистеми, яка базується на терміносистемах відповідних царин науки й техніки, стандартизованих на державному рівні, та доповнена термінами та означеннями, що відбивають специфіку галузі.

Термінологічні напрацювання активно впроваджуються в процес створення сучасної галузевої нормативної бази шляхом, по-перше, забезпечення розробників паперовими та електронними версіями укладених словників, а також відповідними методичними матеріалами (посібниками, консультаціями тощо), а по-друге, проведенням термінологічної експертизи документів перед поданням їх на затвердження.

Досвід використання паперових словників та експлуатації електронного багатотематичного словника в управліннях та на підприємствах ДК «Укртрансгаз» показує, що їх використання значно полегшує упорядкування, опрацювання документації та баз даних, перекладання технічних текстів з української та на українську мову, а також дозволяє підвищити якість текстів завдяки обґрунтованому й правильному вживанню стандартизованої та рекомендованої термінології.

За призначенням термінологічні словники поділяють на декілька груп:

1. Словники узусу (слово «узус» походить від латинського «usus» – звичай, правило; вживання, використання).

До цих словників (які мають функції реєструвальних) належить більшість існуючих термінологічних словників, що відбивають стан термінології у певній галузі знання на теперішній час.

2. Регламентувальні словники.

Вони можуть бути двох видів: словники стандартизованих термінів (тобто стандарти на терміни) і словники рекомендованих термінів.

Стандарт на терміни має такі частини: вступну, основну та абеткові покажчики. У вступній частині зазначають сферу поширення стандарту, надають відомості про неприпустимі синоніми та еквіваленти. В основній частині матеріал розташовано у двох графах: перша має назву «Термін», друга – «Визначення». У першій графі наведено номер терміна, власне стандартизований термін, його скорочена форма (якщо термін є словосполученням) та його еквіваленти європейськими мовами. Визначення понять розташовано у другій графі. До визначень можуть додаватися рисунки, схеми, графіки тощо.

3. Інформаційні словники.

Прикладом цієї групи словників є інформаційно-пошуковий тезаурус. Його використовують під час автоматичного оброблення інформації. Кожна словникова стаття починається терміном-дескриптором. До нього наводяться синоніми, а також інші терміни, пов'язані з ним родо-видовими або асоціативними відношеннями.

4. Систематизовані словники (класифікатори, рубрикатори, частотні слов-

ники та словники терміносистем).

Класифікатори – це системно й алфавітно впорядковані назви об'єктів науки і техніки та характеристики цих об'єктів. Приклад – класифікатори промислової продукції.

Рубрикатор – це класифікації понять і об'єктів певної галузі. Він складається з переліку рубрик.

У частотних словниках терміни розташовано в порядку частоти появи у певних текстових масивах.

Останнім часом виходять здебільшого термінологічні словники, причиною чого є швидкий розвиток виробництва та нових інформаційних технологій. Очевидна комплексна спрямованість термінологічного словникарства, яка передбачає наведення різноманітної (енциклопедичної, перекладної, тезаурусної, словотвірної тощо) інформації в єдиному лексикографічному творі. Наведемо деякі приклади:

Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Український словотвір у термінах. Словник-довідник. – Тернопіль: Джура, 2007. – 260 с.

Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – Київ: Либідь, 2001.

Ковальчук А. Т. Фінансовий словник. – 2-ге видання, стереотипне. – Київ: Знання, 2006. – 287 с.

Миславський В. Н. Кінословник. Терміни, визначення, жаргонізми. – Харків, 2006.

Ніна Шило. Російсько-український словник. Термінологічна лексика. – Київ: вид. центр «Просвіта», 2004. – 212 с.

Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. – Львів: Свічадо, 2001. – 160 с.

Словник журналіста. Терміни, мас-медіа, постаті / За заг. ред. Бідзілі Ю. М. – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. – 224 с.

Словник термінів, уживаних у чинному Законодавстві України 482 заголовків – К., 2005.

13) Діалектні словники

Діалектними словниками є словники, у яких подана лексика територіальних різновидів мови (діалектів), її значення і слововживання.

За способом пояснення значень більшість діалектних слоників належить до словників тлумачного типу. За обсягом відтворення лексики й семантики діалектні словники поділяються на тематичні та загальні.

Тематичні діалектні словники репрезентують лексику однієї тематичної групи (напр.: Берлізов А. А. Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров'я. – Чернігів, 1959; Аркушин Г. Л. Мисливська лек-

сика західноподільського говору. Матеріали до «Лексичного атласу української мови» У кн.: Дослідження з української діалектології – К., 1991).

Загальні діалектні словники об'єднують лексику безвідносно до її тематичного поділу (Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок, ч. 1–2. – К., 1984; Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни, т 1–4. – Запоріжжя, 1992; Никончук М. В. Матеріали до Лексичного атласу української мови. Правобережне Полісся. – Київ, 1979; Лисенко П. С. Словник поліських говорів – Київ, 1974; Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. редактор Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.; Потапенко О. І., Дмитренко М. К., Потапенко Г. І. та ін. Словник Львівського балаку. Словник символів. – Львів, 1997; Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. У 2-х томах. Т.1. А-Н. Т.2. О-Я. – Луцьк, ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000; Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005. – 266 с.).

Як правило, діалектні словники будуються за диференційним принципом щодо норм літературної мови: вони охоплюють лексику, яка відсутня в інших словниках літературної мови або в діалектній мові має відмінності морфемної будови та значення.

Створення діалектних словників повного типу, який подавав би всю лексику діалекту безвідносно до літературної мови, припускається лише теоретично, але на практиці це ще не реалізовано. Базу діалектних словників становлять записи діалектного мовлення у вигляді текстів чи відповідей на питання програми, а також фольклорні тексти та, зрідка, твори художньої літератури. Характером джерел зумовлюється повнота відтворення лексикографічною працею словникового складу й семантики.

Діалектні словники є також базою для дослідження територіальної диференціації мови на лексичному та семантичному рівнях, історії словникового складу, етимології, словотворенні, текстології давніх писемних пам'яток і творів художньої літератури.

Різновидом діалектної лексикографії є ідеографічні регіональні словники – атласи, побудовані за гніздовим способом; словникова стаття об'єднує всі лексеми, які реалізують певне поняття у досліджуваних говірках: Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови. Правобережне Полісся. К., 1979; Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. К., 1985; Куриленко В. М. Лексика тваринництва поліських говорів. Суми, 1991).

У більшості діалектних словників подано не лише лексику, а й фразеологію діалектів; окремі словники обмежуються лише фразеологією (Франко І. Галицько-руські народні приповідки, т. 1–3 Л., 1901-10; Доленко М. Т. Матеріали для словаря диалектических фразеологизмов Подолья. В кн.:

Вопросы фразеологии, в. 8. – Самарканд, 1975; Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Пряшів, 1990; Ужченко В. Д. Матеріали до фразеологічного словника східнословобанських і степових говірок Донбасу. – Луганськ, 1993; Перший інтернетовий список словництва лемківського. Офлайнова версія сайту www.lem-slownyk.ugu.pl).

Треба додати, що в Інституті української мови НАН України знаходиться **діалектна картотека** – картотека, створена на основі записів говірок за різними питальниками у населених пунктах України та в етнічно українських селах, що перебувають на території інших держав. Формування її почалося зі збирання матеріалу до «Атласу української мови» (АУМ) у 1948 р. Картотека зберігається у відділі діалектології інституту.

Діалектна картотека містить картотеку АУМ – понад 1,5 млн карток. На стадії формування перебувають картотеки «Загальнослов'янського лінгвістичного атласу» (ЗЛА), «Лексичного атласу української мови» (ЛАУМ), «Лінгвістичного атласу Європи» (ЛАС), «Словника українських народних говорів» (СУНГ), зберігаються картотеки М. Онишкевича і М. Грицака. На базі картотеки створено А.УМ у трьох томах (видано т. 1–2, 1984-88), створюються багатотомні «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас» та «Лінгвістичний атлас Європи» (у фонетико-граматичній серії вийшли вип. 1–3, 1988-94, у лексико-словотвірній серії – вип. 1, 1988).

Картотека поповнюється також за рахунок розписування етнографічних описів, регіональних лексикологічних та лексикографічних праць (опублікованих та рукописних), творів художньої літератури, в яких використано діалектизми, надходжень від окремих записувачів. Станом на 2000 р. загальний обсяг діалектної картотеки – близько 4,5 млн карток.

14) Жаргонні словники

Протягом останнього десятиріччя предметом зацікавленості вчених стає жаргонна лексика. Перші спроби описати та систематизувати такі лексичні шари можна знайти у таких лексикографічних працях:

Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. – Київ: Критика, 2003. – 336 с.

Ставицька Л. Український жаргон. Словник: містить 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. – Київ: Критика, 2005. – 496 с.

Словник сучасного українського сленгу / Упорядник Т. М. Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.

До жаргонних словників умовно можна віднести і «Словник-антисуржик» на 1539 заголовків (Версія 2.01, 2006 Джерела: <http://www.arkas-proswita.iatp.org.ua/antysurjyk.html> <http://ukrlife.org/main/prosvita/gn0.html>).

15) Фразеологічні словники

Словники фразеологізмів – це лексикографічні праці, що подають фразеологічні одиниці (ФО) за алфавітом або за темами (ідеографічний тип подання одиниць). За призначенням фразеологічні словники бувають реєстраційними, перекладними й тлумачними. За способом подання – алфавітними та гніздовими з комбінованими різновидами.

Залежно від розуміння фразеології – від досить широкого тлумачення, коли до її складу залучають пареміологічні одиниці, до вузького (обмеження лише ідіомами) – фразеологічні словники охоплюють матеріал по-різному.

Перші спроби реєстраційних словників, які систематизували фразеологію української мови в алфавітному порядку, належать до XVII – середини XIX ст. Це, зокрема, рукописна збірка Климентія Зіновієва, укладена між 1700-09 (уперше надрукована 1912 року, у 1971 р. видана у Києві під назвою «Вірші Приповісті посполиті»), де подається лише реєстр різного типу ФО, та добірка М. Закревського «Малоросійскія пословицы, поговорки и загадки и галицкія приповѣдки» у кн. «Старосвѣтскій бандуриста» (1860), в якій, крім реєстру, є поодинокі пояснення змісту фразеологізмів, іноді разом з відповідниками з російської, польської, латинської, німецької та інших мов, а також історичними довідками.

До найдавніших перекладних словників фразеологізмів належить українсько-російський словник «Фразы, пословицы и поговорки малороссийские», доданий як розділ до «Граматики малоросійскаго нарѣччя» О. П. Павловського (1818). Найціннішою серед фразеологічних словників XIX ст. є збірка «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.Марковича и других. Спорудив М. Номис», що вийшла 1864 р. і охоплює понад 14.000 одиниць, розміщених за тематичним принципом, з історичними коментарями.

У середині XX ст. створено «Російсько-український фразеологічний словник» І. Виргана і М. Пилинської (журн. «Прапор», 1958-71), у якому реєстровим є спільний компонент багатьох фразеологізмів, а біля нього подаються усі можливі ФО з українськими відповідниками, часто з усіма синонімами та стилістичною характеристикою. Тоді ж з'явився «Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник» І. Олійника та М. Сидоренка (1971), в якому за алфавітом наводяться 7000 українських та 6500 російських ФО в їх найуживаніших лексико-граматичних варіантах з вказівкою на стилістично-функціональні та емоційно-оцінні значення.

В українській лексикографії є перекладні фразеологічні словники з неспорідненими мовами, напр., «Фразеологічний словник німецької мови» Л. Осовецької і К. Сільвєстрової (1964), у якому до реєстрових одиниць ні-

мецької мови, погрупованих за ключовими словами, уміщених за абеткою, подаються українські відповідники. «Англо-український фразеологічний словник» К. Баранцева (1969) охоплює близько 30.000 ФО (у широкому розумінні) з їх українськими відповідниками – еквівалентами чи описовими перекладами, зрідка з вказівками на походження. Двотомний «Німецько-український фразеологічний словник» (1981), який уклали В. Гаврись та О. Пророченко, містить понад 30.000 фразеологічних одиниць, розташованих за гніздовим принципом, з українськими еквівалентами, аналогами чи описовим перекладом. 1985 року в Загребі вийшов фразеологічний словник «Hrvatskosrpsko-rusko-ukrajinski frazeoloski rjecnic» А. Мена і Р. Тростинської (кн. 1, 1985), який фіксує ФО в усіх відповідних мовах за гніздовим принципом. Цікавим і досить повним є Англійсько-український фразеологічний словник К. Т. Баранцева (близько 30000 слів) – 2-ге вид., випр. – Київ: Знання, 2005. – 1056 с.

Треба зазначити тлумачні фразеологічні словники. Першим таким словником є збірник народної фразеології «Галицько-руські народні приповідки» І. Франка (т. 1-3, 1901-10). Тут кожна ФО супроводжується тлумаченням, фразеологізми подаються у порівняльному плані (наводяться паралелі з інших мов: слов'янських, латинської, німецької, французької, італійської тощо) або ж є відсилання до фразеологічних джерел, які фіксують аналогічні вислови. Матеріал подається біля слова, спільного для ряду одиниць.

У наш час першими словниками такого типу стали короткий «Фразеологічний словник» Н. Батюк (1966), де за алфавітом фіксуються найуживаніші ФО з тлумаченнями і прикладами, «Словник українських ідіом» Г. Удовиченка (1968), в якому за алфавітом першого компонента розміщено й витлумачено понад 2200 фразеологічних висловів (приказки, прислів'я, сталі порівняння, ідіоматичні вирази), ілюстрованих текстами з творів українських письменників.

Фундаментальним виданням є «Фразеологічний словник української мови» Г. Удовиченка (т. 1–2, 1984), де за тим же принципом розміщено фразеологізми у широкому розумінні – від ідіом до синтаксично сталих словосполучень. Найповніше українська фразеологія подана у «Фразеологічному словнику української мови» (кн. 1–2, 1993), який охоплює близько 10.000 одиниць. У ньому витримано диференційований підхід до об'єкта фразеології: подаються лише ті одиниці, що мають цілісне переосмислене фразеологічне значення з утратою компонентами своїх значень, виражають певні граматичні категорії, виконують функції певного члена речення і зберігають постійний, відтворюваний за традицією компонентний склад ФО, наводяться з тлумаченням, ілюстративним матеріалом, варіантними формами, дериваційними утвореннями, найуживанішими синонімами.

Звертає на себе увагу «Словник фразеологізмів української мови» (Уклад. В. М. Білоноженко та ін.) / Відп. ред. Винник В. О. – Київ: Наукова думка, 2003. – 787 с.

Нещодавно (у 2003 р.) у серії «Словники України» вийшов «Словник фразеологізмів української мови» В. М. Білоноженка та ін. У словнику представлені найуживаніші фразеологічні одиниці сучасної української мови, розтлумачено їх значення, подано широку дериваційну базу фразеологізмів і проілюстровано цитатним матеріалом. На основі електронного видання «Словники України» – 1.4 у 2005 р. надрукований «Фразеологічний словник української мови».

Відомі комбіновані типи фразеологічних словників, напр., «Словник фразеологічних синонімів» М. Коломійця і Є. Регушевського (1988). До словників комбінованого типу (ідеографічних, перекладних та тлумачних) належить «Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь. Эмоции человека» Ю. Прадіда (Сімферополь 1994), у якому подано 414 українських та 339 російських фразеологізмів, об'єднаних у 13 тематичних розрядів. Словник містить характеристику як тематичного розряду в цілому, так і його кожної ФО з тлумаченням і багатим ілюстративним матеріалом, який відбиває її функціонування в українській та російській мовах.

Важливою ознакою останнього десятиріччя є «Словник фразеологічних антонімів української мови» Калашника В. С. та Колоїз Ж. В. – К.: Довіра, 2004. – 284 с. (У серії «Словники України»).

В українській фразеографії є також словники крилатих слів, збірки популярної фразеології з поясненням значення, походження ФО, словники порівнянь, перифразів, напр., «1000 крилатих виразів української літературної мови» (1964) і «Крилаті вислови в українській літературній мові» (1975) А. Коваль та В. Коптілова, «Образне слово» І. Гурина (1974), «У світі крилатих слів» В. Коптілова (1976), «Українська фразеологія. Чому ми так говоримо?» Ф. Медведєва (1977).

Крім фразеологічних словників загальнонародної мови, є регіональні: напр., «Матеріали до фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок Донбасу» В. Ужченка (Луганськ, 1993) та ін.

Фразеологія як складова частина словникової статті фіксується також у деяких великих перекладних і тлумачних словниках.

16) Словотвірні словники

Словотвірні (словотворчі, дериваційні) словники – словники, що лексикографічно описують словотвірну систему мови. Реєстровою одиницею у дериваційних словниках є або слова, упорядковані в словотвірному гнізді

залежно від ступеня похідності та відношень між твірними та похідними словами, або словотвірні компоненти слова з їхніми семантичними дериваційно-функціональними характеристиками, що визначені за взаємовідношеннями словотвірної основи та закінчення.

Словотвірні словники укладаються на основі реєстрів тлумачних, перекладних, термінологічних, частотних словникарських праць, які доповнюють даними іншомовних словників, а також словників нових слів.

Основним принципом розташування реєстрових одиниць гніздового словотвірного словника, тобто вихідних слів гнізд, є алфавітний. Усередині гнізда слова впорядковують за ступенем похідності, отже, відповідно до зростання структурно-семантичної складності.

На сьогодні українська словотвірна лексикографія представлена: 1. Перекладним «Українсько-російським словотворчим словником», укладеним З. Сікорською (1985, близько 31.000 слів); у ньому враховані правила зіставного словотворення; похідні слова в словнику подано у словотвірних парах і розташовано за алфавітом; фіксуються морфонологічні зміни під час творення похідного слова (наводяться у дужках біля твірного) афікс, за допомогою якого утворено слово, показано, з яких морфем складаються твірні афікси (відділені скісними рисками в слові); 2. Термінологічним словником-довідником Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Український словотвір у термінах. Словник-довідник. – Тернопіль: Джура, 2007. – 260 с.; 3. Гніздовим омонімічним словником Карпіловської Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями – Київ: Українська енциклопедія, 2002.

До словотвірних словників належать також морфемні словники – словники, що описують морфєми мови переважно шляхом виділення їх у складі слова. Є кілька різновидів морфемних словників залежно від одиниць реєстру і способів їх упорядкування. У морфемних словниках за алфавітом подають:

- 1) слова, поділені на морфєми, – це словник морфемної будови слова;
- 2) морфєми в алфавітному порядку з частотними характеристиками використання – це частотний (прямий чи зворотний) словник морфем;
- 3) морфєми з їх валентними та частотними характеристиками – це частотно-валентний словник морфем;
- 4) корені зі спільно-кореневими словами, поділеними на морфєми, – гніздовий морфемний словник.

В українській лексикографії, перш за все, заслуговують уваги три морфемні словники:

1. «Морфемний аналіз. Словник-довідник» І.Яценка (т. 1–2, К., 1980–81) – найповніший на сьогодні довідник з морфемної будови слів українсь-

кої мови (114.000 слів), укладений на основі реєстрів низки словників сучасної літературної мови і доповнений термінами з підручників. Аналізуються тільки похідні слова; за межами словника залишилися слова морфемно подільні, але непохідні.

2. «Морфемний словник» Л. Полюги (К., 1983) укладався як посібник для шкіл. Він поєднує у собі словник морфемної будови слова і словник морфем. До словника морфемної будови слова введено 36.000 слів, у словнику морфем подано зведені реєстри 90 префіксальних, 280 суфіксальних та 1900 вибіркових кореневих морфем.

3. Частотно-валентний «Словник афіксальних морфем української мови» Н. Клименко, Є. Карпіловської, В. Карпіловського, Т. Недозим (К., 1998) укладено за допомогою комп'ютера. Він подає 817 афіксальних морфем, що функціонують у складі понад 130.000 простих слів сучасної української мови.

17) Словники скорочень

Словники скорочень, або абревіатур, охоплюють похідні слова, що утворили шляхом абревіації, тобто поєднанням скорочених компонентів кількох слів. Такі словники містять як ініціальні скорочення, так і складно-скорочені слова всіх структурних різновидів. До лексикографічних праць цього типу належить «Словник скорочень в українській мові» за редакцією Л. Паламарчука (К., 1988), в якому розкривається значення понад 21 тис. скорочень, уживаних в українській мові.

18) Орфографічні словники

Орфографічні словники – це словники, у яких за алфавітом подано перелік нормативного написання слів та окремих їх форм відповідно до чинного правопису. Орфографічні словники належать до найпоширеніших лексикографічних посібників, оскільки вони безпосередньо використовуються в навчальному процесі та повсякденній практиці. Кожного року видаються або перевидаються оновлені, перероблені чи стереотипні орфографічні словники.

Видання українських орфографічних словників як окремого типу словникарської літератури розпочалося з 1918 р., коли було опубліковано «Український правописний словничок з короткими правилами правопису» Г. Голоскевича, який витримав сім видань (останнє вийшло 1930 р. на основі «Українського правопису» 1928 р.). Пізніші орфографічні словники: «Правописний словник та правила правопису й розділових знаків»

Г. Сабалдира (К., 1930) та «Правописний словник» О. Ізюмова (Х., 1931) – також укладені згідно з правописом 1928 р.

Із запровадженням 1933 р. нового «Українського правопису» спочатку було видано «Словник-показчик до українського правопису» (1935), а 1936 р. вийшов друком розрахований на початкову та середню школу «Орфографічний словник» Д. Леві, Г. Левченка і Л. Рак.

Цей словник був основним правописним довідником до публікації 1946 року нового «Українського правопису». На матеріалах цього правопису спочатку з'явився «Словник-показчик до «Українського правопису» П. Горещького та І. Кириченка (К., 1947), а потім І. Кириченко підготував два варіанти нового «Орфографічного словника»: короткий (К., 1948), призначений для шкільного вжитку, що витримав понад десять видань, і більш повний, розрахований на ширше коло користувачів (К., 1955-1961).

У 1975 р. вийшов найповніший на той час «Орфографічний словник української мови» з реєстром близько 114.000 слів, укладений науковцями Інституту мовознавства за ред. С. Головащука та В. Русанівського на основі «Українського правопису» 1960 р. На його базі укладено нові шкільні орфографічні словники С. Головащука для 4-10 класів (К., 1975, 8-е вид. – 1990) і А. Бурячка – для початкової школи (К., 1983).

На задоволення професійних потреб певних категорій працівників в останні десятиліття з'являються видання спеціалізованих орфографічних довідників, напр., «Довідник з українського правопису» А. Бурячка, Л. Паламарчука, В. Русанівського, Н. Тоцької (К., 1964, 3-є вид. – 1984), «Словник-довідник з правопису» (К., 1979) і «Словник-довідник з правопису та слововживання» (К., 1989) С. Головащука, розрахований, насамперед, на працівників преси.

Вихід у світ 4-го видання «Українського правопису» (К., 1993) вимагає оновлення орфографічних словників. 1994 року з'явився створений на основі цього правопису «Орфографічний словник української мови» С. Головащука, М. Пешак, В. Русанівського, О. Тараненка (близько 120.000 слів). Треба згадати також «Український орфографічний словник» за ред. А. О. Свашенко: близько 100.000 слів (Харків: Прапор, 1997), «Орфографічний словник української мови» на основі електронного видання «Словники України»–1.4 (2005 р.) та Словник-довідник Жайворонка В. В. «Велика чи мала літера» (близько 10000 номінацій) – Київ: Наукова думка, 2004. – 202 с.

Зазначимо ще деякі орфографічні словники останніх років:

«Український орфографічний словник: Близько 143 000 слів» М. М. Пешак та ін. – К., 2002. Новий академічний орфографічний словник відображає лексику української літературної мови у тому стані, якого вона

набула на початок XXI століття. Зріс обсяг словника – порівняно з попереднім він збільшився на 18 тисяч слів. Словник містить близько 143.000 одиниць у нормативному написанні згідно з чинним правописом, з наголосами та необхідною граматичною інформацією.

«Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики» за ред. В. Т. Бусела – К., 2003. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики, укладений на основі четвертого видання «Українського правопису», враховує лексичний матеріал, поданий майже в усіх орфографічних, тлумачних, енциклопедичних, термінологічних, фахових та галузевих словниках, виданих в Україні у другій половині XX – у перші роки XXI століть. У словнику 253.000 слів. У «Передмові» зазначається: «... Жоден із сучасних словників, навіть найбільший з них за кількістю наведених у ньому слів, не віддзеркалює в усій повноті сучасну українську мову. Зведений словник певною мірою розв'язує питання повнішого відображення лексики сучасної української літературної мови».

У США українська діаспора декілька разів перевидавала правописний словник Г. Голоскевича 1930 р. (Нью Йорк 1952, 1962). У 1994 р. його перевидано і в Україні.

2007 року в видавництво «Школа» випустило «Сучасний орфографічний словник української мови», СОСУМ (укладачі: В.В.Дубічинський, Н.Я.Косенко), який містить 180.000 слів (у 2008 році вийшов скорочений варіант на 140.000 слів). Відмітними рисами цього словника є залучення новітньої лексики, подання закінчень кличного відмінка в назвах осіб та окремих іменниках, стисле тлумачення омонімів, паронімів і маловживаних слів. У 2009 році СОСУМ на 180.000 слів передруковано разом з CD версією, яка розповсюджується безкоштовно в комплекті з паперовим варіантом.

19) Орфоепічні словники

Орфоепічними словниками називаються словники, у яких зафіксовані норми літературної вимови біля кожного з реєстрових слів, поданих за алфавітом. У всіх випадках, коли треба передати вимову, відмінну від написання, застосовується транскрипція.

Уперше акцентуаційні норми української літературної мови були зафіксовані в «Словнику наголосів» М. Погрібного (1959, 1964), а орфоепічні норми – у словнику-довіднику «Українська літературна вимова і наголос» (1973, укладачі І. Вихованець, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Г. Щербатюк). У 1984 р. вийшов «Орфоепічний словник» М. Погрібного. 1995 року видано словник-довідник С. І. Головащука «Складні випадки наголошення».

У 2001 р. у серії «Словники України» вийшов двотомний «Орфоепічний словник української мови» М. М. Пещак та ін., яка стала принципово

новою лексикографічною працею, що належить до категорії фундаментальних академічних словників.

Зазначені словники містять розділи про основні норми української літературної вимови. Орфоепічні словники сприяють усталенню норм усної літературної мови, формуванню зразків літературної вимови, на які орієнтуються мовці.

Орфографічні та орфоепічні словники, як правило, належать до **ортологічних** (так званих «словників правильності»). Наведемо декілька ортологічних словників, словників культури мовлення та правильного слововживання останнього десятиріччя:

Волощак М. Неправильно – правильно. Довідник з українського слововживання: За матеріалами засобів масової інформації (Друге доповнене видання). – К.: Вид. центр «Просвіта», 2003. – 160 с.

Головащук С. І. Словник-довідник з українського літературного слововживання. – Київ: Наукова думка, 2004. – 448 с.

Гринчишин Д. та інші. Словник-довідник з культури української мови. – 3-є вид., випр. – Київ: Знання, 2006. – 367 с.

Сербенська О., Білоус М. Екологія українського слова. Практичний словничок-довідник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.

20) Частотні словники

Частотними словниками називають словники, у яких кожна одиниця реєстру характеризується числом, що вказує на кількість її уживань (частоту) в обстежених текстах (вибірці). Частотні словники укладають для стилістичних та інших лінгвістичних потреб, для відбору лексичного мінімуму з іноземної мови, автоматичного опрацювання текстової інформації тощо.

Теорію і методи укладання частотних словників та їх класифікацію розробляє статистична лексикографія. Частотні словники класифікують за:

1) одиницями підрахунку – частотні словники слів, словоформ, словосполучень, морфем, буквосполучень тощо;

2) обсягом одиниць – великі, укладені на основі 1 млн. і більше слововживань, середні – 999-400 тис. слововживань, невеликі – 399-100 тис. слововживань, мікрочастотні словники – менше 100 тис. слововживань;

3) характером одиниць – частотні словники функціонального стилю, жанру, авторського стилю;

4) обсягом частотного словника – повні словники, які містять списки всіх одиниць, ужитих в обстежених текстах, і неповні, які містять лише одиниці з частотою, вищою заданого порога;

5) характером подання матеріалу в частотному словнику – алфавітно-частотний або ранговий (за спадом частоти) список чи обидва;

б) статистичними характеристиками одиниць частотного словника – абсолютна, середня чи відносна частота, наявність чи відсутність статистичних оцінок частоти.

Існує понад 600 опублікованих і комп'ютерних (на магнітних носіях) частотних словників для 40 мов світу. В Україні вийшов 2-томний «Частотний словник сучасної української художньої прози» (К., 1981) – середній, повний, одиниці підрахунку словоформи об'єднані в парадигму, їхня сумарна частота є частотою слова. Наведено абсолютну й відносну (у відсотках) частоти в авторській і прямій мові, середні частоти (на 1000 слововживань) для всього масиву, кількість джерел, де вжито одиниці підрахунку, міра коливання серед частоти.

За такими ж принципами укладено комп'ютерний частотний словник сучасної української публіцистики. Опубліковано 5 мікročастотних словників текстів художньої прози, драми, наукового, усного мовлення та частотно-валентний словник афіксальних морфем.

До частотних словників можна віднести «Словник мови Шевченка» (т. 1-2, 1964) та покажчики слововживань у творах І. Котляревського. Нещодавно видано «Обернений частотний словник сучасної української художньої прози» (К, 1998) та Частотний словник роману Івана Франка «Перехресні стежки» (Львів, 2006).

21) Асоціативні словники

Асоціативна лексикографія ставить своїм завданням вивчення особливостей відображення навколишнього світу у свідомості людини та процесу концептуалізації знань.

Першим в українському словникарстві 1979 року у Львові вийшов із друку «Словник асоціативних норм української мови» Н. П. Бутенко, який містив результати вільного асоціативного експерименту, проведеного в 1974-1975 роках з 1000 респондентами Львівських вищих навчальних закладів. У 1989 р. у Львові Н. П. Бутенко було видано «Словник асоціативних означень іменників в українській мові».

Український матеріал був накопичений також у словнику «Славянський асоціативний словарь русский, белорусский, украинский» Н. В. Уфімцевої, Г. А. Черкасової, Ю. М. Караулова, Є. Ф. Тарасова, виданому в Москві 2004 року.

Сучасним представником української асоціативної лексикографії справедливо вважається «Український асоціативний словник» С. В. Мартінек, виданий у Львові 2007 року в двох томах: Том I. Від стимулу до реакції;

Том II. Від реакції до стимулу. Цей словник суттєво розширює дослідження ментального лексикону мовців і відтворює значні фрагменти вербальної пам'яті носіїв української мови.

У сучасному українському словникарстві, без сумніву, головують комплексні (змішані) типи лексикографічних творів. **Тип словника** – умовна категорія, що описується завдяки певному набору лексикографічних аспектів-параметрів. Варто мати на увазі відносність «чистоти» словникового типу. Зараз важко знайти абсолютно «чистий» за типологією лексикографічний твір, у якому повністю була б відсутня додаткова (іншоаспектна) інформація. Кожний з аналізованих словників одночасно може мати характерні риси декількох лексикографічних типів, однак з методичною метою логічності викладення матеріалу увагу автора зосереджено винятково на домінантних особливостях описуваного типу словника.

5. КОМП'ЮТЕРИЗАЦІЯ СЛОВНИКІВ ТА СИСТЕМИ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ

Сучасна лексикографія сьогодні вже неможлива без широкої комп'ютеризації. Поступово традиційні методи замінюються комп'ютерною обробкою лексикографічних даних. Крім очевидної економії часу, інтелектуальних ресурсів тощо комп'ютеризація дає можливість підтримувати точність й адекватність контролю лексикографічного процесу, оперативно виправляти помилки, створювати нові перспективні лексикографічні комплекси.

Треба звернути увагу на те, що комп'ютер «живе» розумом і почуттями лексикографа, що користується ним для удосконалювання і прискорення обробки даних. Лише в спілкуванні, коли лексикограф і комп'ютер ведуть діалог у режимі повного взаєморозуміння, машина перетворюється, вона стає незамінною в процесі створення і використання словників.

Комп'ютеризація лексикографічної діяльності полягає, насамперед, у створенні спеціалізованих **машинних банків даних** і в розробленні методів формування цих банків, презентації інформації в банках і її використанні. Сучасна лексикографія все ширше користується машинними банками даних, зокрема, великими корпусами текстів на магнітних носіях, у яких комп'ютер на запит здійснює пошук потрібних слів. На цій основі формується новий напрямок лінгвістики та лексикографії – **корпусна лінгвістика і лексикографія**.

Початком розвитку корпусної лексикографії російської мови можна вважати здійснення з 1983 року в Інституті російської мови РАН програми формування машинних фондів.

Машинним фондом російської мови називається програма комплексної інформатизації досліджень у русистиці, розроблена А. П. Єршовим та Ю. М. Карауловим.

Під комплексною інформатизацією наукових досліджень і прикладних розробок розуміється: 1) послідовне оснащення сучасними обчислювальними машинами з перспективою їхнього об'єднання в єдину обчислювальну мережу; 2) послідовне накопичування на машинних носіях і в базах даних найголовніших джерел, необхідних для наукового вивчення мови і здійснення прикладних розробок; 3) створення програмних засобів, необхідних для підготовки наукових праць з філології і проведення прикладних розробок; розвиток прикладних напрямків (лексикографії, термінознавства, машинного перекладу, автоматичної обробки даних природною мовою) як складової частини академічної і вузівської науки, що є, з одного боку, провідником результатів фундаментальних досліджень у практику, а з іншого боку – джерелом нових ідей і даних для фундаментальної науки.

У рамках проекту машинного фонду російської мови розробляються 9 фондів-складових (генеральний словник, словниковий, текстовий, граматичний, термінологічний, лінгвогеографічний, історичний, фонетичний і лінгвістичний програмні фонди російської мови) і одна програмна система – типовий, лінгвістичний програмний пакет UNILEX.

Генеральний словник і словниковий фонд зосереджують у своїх базах даних усі словники сучасної російської мови. Словниковий фонд створюється одночасно і як інформаційна система з лексики, і як система автоматизації лексикографічних робіт.

Текстовий фонд – сукупність автоматичних конкордансів (словників особливого типу, у яких для кожного слова приведено всі контексти його вживань у визначеному корпусі текстів).

Граматичний фонд – це інформаційна система академічних граматик російської мови. Крім граматик, вона містить у собі також інші довідкові матеріали з морфології, синтаксису і словотвору.

Термінологічний фонд – інформаційна система сучасної науково-технічної термінології.

Лінгвогеографічний фонд містить у собі автоматичний варіант «діалектологічного атласу російської мови», а також словникові і текстові довідкові системи діалектної лексики.

Історичний фонд – система автоматизації підготовки до видання пам'ятників російської писемності.

Ядром фонетичного фонду є інформаційна система з фонетики Інституту російської мови. З нею зв'язана система автоматизації фонетичних досліджень.

Лінгвістичний програмний фонд містить у собі джерела для вивчення

російської мови (на машинних носіях) і програмні засоби для їхньої обробки.

Засобами комплектації фондів-складових є так звані лінгвістичні програмні пакети, тобто програмні комплекси, що керують великими лінгвістичними джерелами. До них відносяться, наприклад, автоматичні конкорданси, автоматичні словники, автоматичний варіант «діалектологічного атласу російської мови», інформаційна система «короткої російської граматики», процесори російської мови та інші засоби автоматизації та інформаційного забезпечення лінгвістичних досліджень і розробок.

У 1985-1996 у машинному фонді російської мови на машинних носіях і частково в базах даних накопичено текстові джерела російської літератури ХІХ-ХХ ст., найголовніші словники російської мови, «Коротка російська граMATика» (1989), деякі інші матеріали довідкового характеру, створено текстові корпуси поезії, художньої прози, суспільно-політичних і технічних текстів; розроблено програмний пакет UNILEX для персональних комп'ютерів, що складається з 5 підсистем: підсистеми обробки лінгвістичних даних загального призначення, текстоорієнтовні, словникові, телекомунікативні і редакційно-видавничі підсистеми. Кожна з цих підсистем може використовуватися незалежно від інших.

В Україні над створенням машинного фонду української мови сьогодні працюють спільні групи лінгвістів та програмістів у Бібліотеці імені Вернадського та у Національному університеті імені Шевченка (Київ). Відомі також програмно-лінгвістичні розробки Інституту української мови НАНУ та Львівської політехніки.

Проаналізувавши й узагальнивши досвід російських лінгвістів Харківське лексикографічне товариство прийшло до висновку про необхідність створення так званого **лексикографічного автоматизованого робочого місця**. Лексикографічне автоматизоване робоче місце (ЛАРМ) є універсальною базою даних (сукупністю баз даних), якими лексикограф може оперувати при створенні електронних словників.

Розроблення ЛАРМ – новий вид лексикографічної діяльності, що має на увазі творче об'єднання зусиль лінгвістів-теоретиків, лексикографів-практиків та програмістів. В даний час запропонований групою лінгвістів Харківського лексикографічного товариства термін «ЛАРМ» відіграє роль принципового поняття комп'ютерної лексикографії, тому що на основі визначеної універсальної сукупності баз даних надається можливість стандартизувати й уніфікувати весь лексикографічний процес, скерувати лексикографічну діяльність у єдине русло інтернаціоналізації електронно-словникових комплексів.

За ідеєю харківських лексикографів ЛАРМ має включати:

– інваріантну електронну структуру словникової статті, розроблену на основі баз даних тлумачних, ідеографічних, перекладних тощо словників, що також є складовими частинами відповідних баз даних;

– у ЛАРМ необхідна наявність чітко розробленої системи умовних знаків і лексикографічних позначок, що мають бути оснащені відповідним програмним забезпеченням;

– комп'ютерну програму автоматичного редагування сканованих текстів і виправлення орфографічних, граматичних, синтаксичних і т.п. помилок; тощо.

Невід'ємною частиною ЛАРМ може стати **АРМП (автоматизоване робоче місце перекладача)**, що задовольняло б усім лексикографічним та перекладознавчим запитам лінгвістів, і крім електронних словникових комплексів оснащувалося б також сучасними системами машинного перекладу.

Останнім часом особливу актуальність для перекладної лексикографії здобуває **машинний (автоматичний) переклад** – переклад текстів з одних природних мов на інші за допомогою комп'ютера.

Як відомо, перші роботи з автоматизації перекладу з'явилися в США на початку 50-х рр. ХХ ст. Перший публічний експеримент з автоматичного перекладу було проведено у Джорджтаунському університеті в 1954 р. У середині 50-х рр. роботи почалися в багатьох країнах, у тому числі й у СРСР: у 1954 р. у Москві почали працювати групи І. К. Бельської та Д. Ю. Панова (англо-російський переклад) і А. А. Ляпунова й О. С. Кулагіної (французько-російський переклад).

На даний момент у різних країнах створено велику кількість експериментальних і практичних систем автоматичного перекладу. З комерційних систем найбільш поширена SYSTRAN, для якої відомо близько 15 версій для різних пар мов. Усі ці версії оснащені великими словниками (наприклад, у словнику для пари «російський – англійський» 200 тис. слів загальної лексики і 200 тис. термінів). Переклад, отриманий в результаті використання цієї системи, вимагає істотного редагування. Працюють також системи ATLAS, LOGOS, LITRAS і ін.

Приблизно до 1995 р. з'явилися комерційні системи автоматичного перекладу в Росії, наприклад, система англо-російського (російсько-англійського) перекладу STYLUS, комплект перекладацьких програм ЛЕКСИКОН та ін.

Поряд із уже згаданими, в Україні сьогодні користуються популярністю системи Плай, РУТА, Language Master і система, розроблена харківськими лінгвістами і програмістами, ПАРС (перекладна англо-російська/російсько-англійська система), а також її модифікації ПАРС/D (для російсько-німецького і німецько-російського автоматичного перекла-

ду) і РУМП (російсько-український і українсько-російський машинний переклад).

Система ПАРС оснащена цілим комплексом термінологічних комп'ютерних словників майже всіх галузей людської діяльності (на багато десятків тисяч термінів кожний).

Зупинюся докладніше на короткому **описі системи РУМП**, розробленої харківським ученим М. С. Блехманом. Вона працює на IBM-сумісних персональних комп'ютерах і перекладає тексти з російської мови на українську і з української на російську. РУМП забезпечує зв'язний переклад текстів не тільки повсякденного (загальномовного), але також і термінологічного характеру. Систему оснащено авіаційним, екологічним, комп'ютерним і фінансовим електронними словниками.

Система підтримує двосторонні українсько-російські й одномовні граматичні словники. Наприклад, якщо ввести російське слово з його українським еквівалентом, система установить українсько-російську відповідність. Іншими словами, той самий словник використовується як для українсько-російського, так і для російсько-українського перекладу.

Словникова стаття системи РУМП представлена в традиційному виді «паперових» словників: спочатку надається заголовне слово з одним чи декількома перекладними еквівалентами, а потім – словосполучення.

Користувач може переглянути як українську, так і російську частини словника; його можна «перегорнути» нагору і вниз; є можливість вносити в словник редакторські коректури.

Унікальною особливістю РУМП є автоматичне граматичне кодування слів, що вводяться в словник: користувач вводить слово в його канонічній формі, а система самостійно визначає його граматичні характеристики, включаючи тип відмінювання/дієвідміни.

У процесі перекладу РУМП відрізняється наступними особливостями:

- одночасне використання до чотирьох словників із завданням їхніх пріоритетів;

- переклад як усього тексту цілком, так і його фрагменту, що замовляється користувачем;

- виділення багатозначних слів у тексті перекладу зірочками, що дає можливість вибрати з пропонованих системою найбільш адекватний перекладний еквівалент;

- виділення не знайдених у словниках РУМП слів;

- введення нових слів і словосполучень безпосередньо з тексту в словник.

Наведу кілька прикладів перекладного тесту, що було проведено із системою російсько-українського машинного перекладу РУМП:

1. Не стоит ли забыть всё, что было раньше? (Чи не варто забути все, що було раніше?) –

РУМП: *Не коштує чи забути всіх, що було раніше?*

2. Эти карманные часы очень дорогие (Цей кишеньковий годинник дуже дорогий) –

РУМП: *Ці карманні години дуже дорогі.*

3. Не стоит так сердиться на своих друзей, которые говорят... (Не варто так гніватися на своїх друзів, які кажуть...) –

РУМП: *Не коштує так сердитися на своїх друзей, що говорять...*

4. Они знают толк в этом деле (Вони розуміються на цій справі) –

РУМП: *Вони знають толк в цій справі.*

5. Фирма находилась по адресу (Фірма знаходилася за адресою) –

РУМП: *Фірма знаходилася за адресою.*

6. Рассматривающиеся в текущем году на общем собрании задания (Завдання, що розглядаються у цьому році на загальних зборах) –

РУМП: *Що розглядаються в поточному році на загальному зібранні завдання.*

7. Мальчик подошёл к первому солдату, а мужчина – ко второму (Хлопчик підійшов до першого солдата, а чоловік – до другого) –

РУМП: *Хлопчик підійшов до першого солдата, а чоловік – до другого.*

Як можна побачити з наведених прикладів, система машинного перекладу РУМП ще далека від досконалості. Не будемо докладно аналізувати недоліки лексичного і граматичного характеру. Однак, з огляду на думку фахівців про принципову недосяжність 100% якості перекладу (це можна порівняти лише з повним моделюванням штучного інтелекту), а також можливості редагування та підбора синонімічних варіантів, сирий перекладацький матеріал, що надає РУМП, на кілька порядків полегшує й прискорює дії перекладачів.

Автоматизовані лексикографічні системи, тобто системи автоматизації підготовки і використання словників, містять у собі програми і довідкові дані, необхідні для лексикографічного оброблення текстів. У них використовуються текстові редактори для введення і корекції даних, програми контролю даних і запитів до системи, програми контролю орфографії і розмітки вхідного тексту, програми сегментації тексту на слова, словосполучення, речення і фрагменти словникових статей, програми лематизації і підрахунку статистики слововживань, програми завантаження і пошуку даних тощо.

Введені в систему тексти та словники розміщуються в базах даних і забезпечуються словопоказчиками й іншими індексами, що дозволяють по слову або його характеристикам знаходити контексти словникові статті, у яких воно описано. Результатом автоматичної обробки тексту в автомати-

зованих лексикографічних системах є частотні словники, конкорданси (словопоказчики з контекстами), автоматичні одно- і багатомовні словники, які розташовані в базах даних і використовуються програмами лексикографічних систем як довідковий матеріал при обробленні нових даних. Тому такі системи є системами, що розвиваються. Автоматичні словники використовуються в системах автоматичного перекладу, а також в інформаційних системах і системах спілкування з комп'ютером природною мовою як довідники при підготовці і розширенні словників та уточненні граматики цих систем.

У складі лінгвістичного забезпечення автоматизованих систем розрізняють три групи функцій автоматичного оброблення тексту: автоматичне індексування вхідних документів, складання пошукових запитів і автоматизоване створення словників системи. Ядром лінгвістичного забезпечення автоматизованих інформаційних систем є **інформаційно-пошукові тезауруси**, у термінах яких виробляється індексування текстів, що вводяться в систему, і запитів на їхній пошук. Індексування тексту полягає в складанні до нього пошукового «образу», у якому вказуються поняття, описувані в тексті, і відносини між ними. Аналогічно обробляються і запити до системи. Порівнянням пошукових розпоряджень з пошуковими образами документів здійснюється вибір текстів запитуваної тематики. Існують і безтезаурусні системи, здатні здійснювати пошук текстів за будь-якими сполученнями слів, що зустрічаються в них. У таких системах автоматично будуються словопоказчики до текстів, що вводяться.

З 70-х рр. спостерігається тенденція до інтеграції всіх підходів до конструювання систем автоматичної обробки тексту в рамках **конструювання штучного інтелекту** – напрямку в інформатиці, зв'язаного зі створенням складних людино-машинних і робототехнічних систем, що моделюють людську діяльність у різних сферах і предметних галузях. У таких системах текст на природній чи штучній мові є як джерелом нагромадження знань системи, так і джерелом даних для вибору її застосування, а також засобом взаємодії системи з людиною. Тут функції редагування усе більше зливаються з функціями змістовного оброблення, утворити єдиний апарат розуміння текстів.

Комп'ютеризація відкриває можливості для автоматизації найбільш складних галузей людської діяльності, що вимагають витрат насамперед інтелектуальної праці, таких, як редакційно-видавничі процеси, витяг інформації з текстів, медична і технічна діагностика, експертна діяльність, проектування машин і приладів, виготовлення проектної документації, керування соціально-економічними системами. В усіх цих випадках автоматична обробка тексту відіграє першорядну роль.

Однак у масових «промислових» застосуваннях автоматична обробка тексту повинна спиратися на могутню інформаційну підтримку у вигляді автоматизованих словникових картотек, автоматичних словників, граматик та інших форм презентації лінгвістичних даних у комп'ютері. Розроблення таких систем набуває форми машинних фондів національних мов (наприклад, Машинний фонд російської мови, Машинний фонд української мови), національних автоматизованих лексикографічних служб і т.п.

Як переконливо доводить весь хід науково-технічного прогресу, комп'ютеризація словникової діяльності істотно розширює можливості лексикографів. Невпинний розвиток комп'ютерних технологій підказує необхідність повної комп'ютеризації словникових досліджень. І це доводять зараз нові напрямки лексикографії: створення словникових картотек на основі комп'ютерних баз даних, електронна побудова словникових статей і автоматична обробка лексичного матеріалу, складання друкованих словників на комп'ютерній основі і створення власне електронних словників (без їхніх паперових аналогів) і багато іншого.

Здається, саме розвиток комп'ютерних словникових досліджень, поряд із глибокими традиційними лінгвістичними і перекладознавчими відкриттями, визначає сьогодні широке майбутнє лексикографії.

КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ДЕННОГО ТА ЗАОЧНОГО НАВЧАННЯ

I.

1. Що таке лексикографія? Чи можемо ми назвати лексикографію мистецтвом? Наведіть приклади, що доводять: лексикографія – наука, лексикографія – мистецтво складання словників.

2. Основні етапи розвитку лексикографії. Які словники української, російської, англійської, німецької, французької мов XII-XIX ст. ви знаєте?

3. На яких принципах ґрунтується лексикографічна діяльність? Основні постулати та закони лексикографії.

4. Які бувають словники? Які ви знаєте словники російської, англійської, німецької та французької мов XX ст.?

5. Основні диференційні ознаки словникової типології. Наведіть приклади українських словників XX ст. за різними диференційними ознаками.

II.

1. Назвіть основні словники різних видів.

2. Основні принципи та особливості перекладної лексикографії. Які особливості мають одно-, дво- та багатомовні словники. Як ведеться опис слів та словосполучень в одно-, дво- та багатомовних словниках?

3. Які російсько-українські та українсько-російські словники ви знаєте? Які з перекладних словників української та російської мов здійснюють опис науково-технічної термінології?

4. Назвіть основні перекладні словники з економічної, медичної, математичної тощо термінології останніх років.

5. Принципи комп'ютеризації лексикографічної діяльності. Назвіть фонди-складові Машинного фонду російської мови.

6. Які словники називаються тезаурусами, конкордансами? Основи лексикографічного оброблення інформації. Лексикографічне автоматизоване робоче місце. Автоматизоване робоче місце термінолога.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ ТА ТЕМИ РЕФЕРАТІВ КУРСУ «ЛЕКСИКОГРАФІЯ»

1. Лексикографія як наука.
2. Основні завдання лексикографії.
3. Принципи створення лексикографічних праць.
4. Правила складання словників.
5. Словники в суспільстві.
6. Макроструктура словника.
7. Мікроструктура словника.
8. Застосування словників у професійній діяльності перекладача.
9. Сучасний стан української лексикографії.
10. Лексикографія: наука чи мистецтво?
11. Лексикограф: посада чи покликання?
12. Особливості підготовки лексикографів.
13. Загальна класифікація словників.
14. Типологія лінгвістичних словників.
15. Лексикографія серед інших наук.
16. Перекладна лексикографія.
17. Теорія перекладу і словники.
18. Застосування перекладних словників у професійній діяльності перекладача.

19. Основні перекладні словники (російсько-англійські, англо-російські, українсько-англійські, англо-українські).
20. Характеристика основних тлумачних словників української та російської мов.
21. Застосування тлумачних словників у професійній діяльності перекладача.
22. Стан і перспективи комп'ютерної лексикографії в Україні.
23. Принципи укладання сучасних перекладних словників.
24. Основні засади термінографії як науки про термінологічні словники.
25. Державні стандарти України і стандартизація термінології.
26. Стандартизація української термінології як один із напрямків лексикографії.
27. Основні словники російської мови.
28. Основні словники української мови.
29. Лексикографія англійської мови.
30. Лексикографія німецької мови.
31. Лексикографія французької мови.
32. Навчальна лексикографія.
33. Комп'ютеризація лексикографічної діяльності.
34. Тлумачні словники в національній культурі народів.
35. Українські та російські словники лінгвістичних термінів.
36. Перспективи розвитку української термінографії.
37. Типологія термінологічних словників.
38. Системи машинного перекладу та електронні словники.
39. Теоретична лексикографія: основні завдання й методи.
40. Практична лексикографія: основні завдання й методи.
41. Проблеми тлумачення слів у лінгвістичних словниках.
42. Лінгвокраїнознавство і словники.
43. Відбір і систематизація лексичного матеріалу під час укладання словника.
44. Ономастичні словники української мови.
45. Ідеографічна лексикографія.
46. Характеристика деяких видів словникарських праць (етимологічні, історичні, діалектні, інверсійні й частотні словники).
47. Характеристика деяких видів словникарських праць (орфоепічні, орфографічні, словотвірні й морфемні словники).
48. Характеристика деяких видів словникарських праць (словники антонімів, синонімів, омонімів, паронімів і фразеологізмів).
49. Словники та діяльність щодо нормалізації мови.
50. Чи потрібно вчитись користуватися словниками?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Автоматизация информационного обеспечения научных исследований/Отв. ред. А. А. Стогний. – К., 1990.
2. Актуальные проблемы учебной лексикографии – М., 1977.
3. Алексеев П. М. Статистическая лексикография – Л., 1975.
4. Анализ метаязыка словаря с помощью ЭВМ – М., 1982.
5. Андрусенко Т. Б. Лингвистические структуры в компьютерных учебных средах. – К., 1994.
6. Андрущенко В. М. Автоматизированные лексикографические системы // Теоретические и прикладные аспекты вычислительной лингвистики – М., 1981. – С. 71-88.
7. Апажев М. Л. Лексикография и классификация словарей русского языка – Нальчик, 1971.
8. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и толковый словарь//ВЯ – 1986 – №2 – С. 57-70.
9. Апресян Ю. Д. Лексикографическая концепция НБАРСа/НБАРС. Т. 1. – М., 1993. – С. 6-17.
10. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка – М., 1974.
11. Апресян Ю. Д. Морфологическая информация для толкового словаря // Словарные категории – М., 1988а С. 31-53.
12. Апресян Ю. Д. Об интегральном словаре русского языка // Семиотика и информатика – М., 1991 – Вып. 32.
13. Апресян Ю. Д. Словарная фиксация синтаксических свойств лексем: взаимодействие словаря и грамматики//Wiener Slawistischer Almanach. Band 25-26. – 1990.
14. Апресян Ю. Д. Толковый словарь нового типа как основа серии словарей // Современное состояние и тенденции развития отечественной лексикографии – М., 1988б.
15. Апресян Ю. Д. Формальная модель языка и представление лексикографических знаний//ВЯ – 1990б – №6.
16. Апресян Ю. Д., Богуславский И. М., Иомдин Л. Л., Лазурский А. В. Митюшин Л. Г., Санников В. З. Лингвистический процессор для сложных информационных систем. – М., 1992.
17. Апресян Ю. Д., Богуславский И. М., Иомдин Л. Л. и др. Типы лексикографической информации в толково-комбинаторном словаре//Актуальные вопросы практической реализации систем автоматического перевода – М., 1982. – Ч. 2 – С. 129-187.
18. Апресян Ю. Д. Богуславский И. М., Иомдин Л. Д. и др. Лингвистическое обеспечение в системе. ЭТАП-2. – М., 1991.
19. Астахина Л. Ю. Публикация рукописей как способ введения в научный оборот источников по истории русской лексики//Vocabulum et vocabularium – Харьков, 1996 – Вып. 3 – С. 67-70.
20. Ахманова О. С. Некоторые проблемы современной лексикографии // РЯЗР. –1972.- №1.
21. Бабкин А. М. Новый академический словарь русского языка: Проспект – Л., 1971.

22. Бабкин А. М. Слово в контексте и словаре//Современная русская лексикография. 1976 - М., 1977.- С. 3-35.
23. Бархударов С. Г., Новиков Л. А. Каким должен быть учебный словарь//РЯЗР.– 1971. –№3.
24. Беляева Л. Н. Применение ЭВМ в лингвистических исследованиях и лингводидактике: Уч. пособие к спецкурсу. - Л., 1986.
25. Беляева Л. Н., Герд А. С., Убин И. И. Автоматизация в лексикографии // Прикладное языкознание – СПб, 1996 – С. 318-333.
26. Берков В. П. Вопросы двуязычной лексикографии: Словник – Л., 1973.
27. Берков В. П. Двуязычная лексикография – СПб, 1996.
28. Берков В. П. Слово в двуязычном словаре – Таллин, 1977
29. Бланар В. Лексикология лексикографии//ВЯ – 1985.-№3 – С. 77-82.
30. Блехман М. С. Машинный перевод: состояние и тенденции//Компьютеры + Программы. – 1997. – №5(38).
31. Блехман М. С. Системы автоматического перевода: достижения и перспективы // Компьютеры + Программы. – 1994. – № 1 (9).
32. Богатова Г. А. Историческая лексикография как жанр//ВЯ – №1-С. 80-89.
33. Будагов Р. А. Толковые словари в национальной культуре народов – М., 1989.
34. Бурт Э. М. Научные понятия как системы и их описание в толковых терминологических словарях//ВЯ – 1984 – №1.
35. Вандриес Ж. Язык – М., 1937.
36. Васильев А. Д. Историческая лексикография русского языка: результаты и перспективы // *Vocabulum et vocabularium* – Харьков, 1996 – Вып. 3 – С. 66-67.
37. Вертель Е. В. Проблема машинной лексикографии: АКД – М., 1984.
38. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография – М., 1977.
39. Волошин В. Г. Комп'ютерна лінгвістика – Суми, 2004.
40. Вомперский В. П. Словари XVIII века – М., 1986.
41. Вопросы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков – М., 1974.
42. Вопросы лексикографии и издание словарей – Прага, 1974.
43. Вопросы учебной лексикографии/Под ред. П.Н.Денисова и Л.А.Новикова – М., 1969.
44. Герд А. С. Основы научно-технической лексикографии / Как работать над терминологическим словарём. – Л., 1986.
45. Герд А. С. Терминологический словарь среди других типов словарей // Современная русская лексикография 1980 – Л., 1981. – С. 106-112.
46. Герд А. С., Богданов В. В. и др. Автоматизация в лексикографии и словариконкордансы//ФН – 1981 – №1 – С. 72-77.
47. Головащук С. І. Перекладні словники і принципи їх укладання. – К., 1976.
48. Горбаневский М. В., Преснов В. Топонимия и компьютерная лексикография. – М., 1993.
49. Горбачевич К. С., Сороколетов Ф. П. Значение и оттенок в лексикографической практике//Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1975. Т. 34. – №6.
50. Горецький П. Й. Історія української лексикографії. – К., 1963.
51. Городецкий Б.Ю. и др. ТБД – новая технология словарного дела//Теория и практика научно-технической лексикографии. – М., 1988 – С. 250-259.

52. Городецкий Б. Ю. Принципы компьютеризации лексикографической деятельности//Подготовка и использование научно-технических словарей в системе информационного обеспечения – М., 1986 – С. 11-13.
53. Городецкий Б. Ю. Проблемы и методы современной лексикографии//Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XIV – М., 1983. – С. 5-23.
54. Грабска М. Сопоставительно-ассоциативный контекст русскоязычного потенциального словаря поляков. – Гданьск, 1996.
55. Гринёв С. В. Введение в терминологическую лексикографию. – М., 1986.
56. Гринёв С. В. Некоторые вопросы выбора и оценки структуры отраслевого терминологического словаря//НТТ – 1985. – № 7.
57. Гринёв С. В. Принципы теории терминографии//Теория и практика научно-технической лексикографии – М., 1988. – С. 5-11.
58. Денисов П. Н. Единицы словаря//Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре/Отв. ред. Ю. Н. Караулов – М., 1988. – С. 48-52.
59. Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы её описания. – М., 1993 – Изд. 2.
60. Дослідження з лексикології та лексикографії. – К., 1965.
61. Дрезен Э. К. Научно-технические термины и обозначения и их стандартизация. – М., 1936.
62. Дубичинский В. В. Антиномии лексикографии // *Vocabulum et vocabularium*. – Харьков, 1995. – Вып. 2 – С. 65-71.
63. Дубичинский В. В. Искусство создания словарей. Конспекты по лексикографии. – Харьков, 1994.
64. Дубичинский В. В. Лексикографические заметки. Рекомендации создателям словарей. – Харьков, 1994.
65. Дубичинский В. В. Лексические параллели. – Харьков, 1993.
66. Дубичинский В. В. Основные понятия лексикографии // Глагол и имя в русской лексикографии. – Екатеринбург, 1996. – С. 24-30.
67. Дубичинский В. В. Принципы лексикографирования и типология словарей // Современные проблемы лексикографии. – Харьков, 1992. – С. 135-140.
68. Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография // *Wiener Slawistischer Almanach – Sonderband 45* – Вена, 1998.
69. Дубичинский В. В., Самойлов А. Н. Словари русского языка. – Харьков, 2000.
70. Дубічинський В. В. Лінгвістичний апарат на опис лексичних та термінологічних паралелей//Збірник Харківського іст.-філол. товариства – Харків, 1993. – С. 117-124.
71. Дубічинський В. В. Основні засади термінографії // *Vocabulum et vocabularium* – Харьков, 1997 – Вып. 4. – С. 49-50.
72. Дубічинський В. В. Сучасні обрії української лексикографії//*Wiener Slawistischer Almanach* – 1996. – №37 – S. 225-235.
73. Дубічинський В. В. Українська лексикографія: історія, сучасність та комп'ютерні технології. – Харків, 2004.
74. Дубичинский В. В. Лексикография русского языка. – М., 2009.
75. Залевская А. А. Слово в лексиконе человека: Психолингвистическое исследование. – Воронеж, 1990.
76. Засорина Л. Н. Автоматизация и статистика в лексикографии. – Л., 1966.

77. Игнатъев Б. И. Вопросы двуязычной научно-технической лексикографии. – Л., 1975.
78. Кантор И. М. Педагогическая лексикография и лексикология. – М., 1968.
79. Караулов Ю. Н. и др. Анализ метаязыка словаря с помощью ЭВМ. – М., 1982.
80. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. – М., 1981а.
81. Караулов Ю. Н. Об одной тенденции в современной лексикографической практике // Русский язык. Проблемы художественной речи. Лексикология и лексикография. – М., 1981б.
82. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. – М., 1976.
83. Караулов Ю. Н. Современное состояние и тенденции развития русской лексикографии // Советская лексикография. – М., 1988.
84. Карпіловська Є. А. Машинні версії традиційних словників як основа для укладання комп'ютерних словників та тезаурусів // Мовознавство – 1996 – № 4-5 – С. 19-22.
85. Карпов Ю. М., Лейчик В. М. Применение методов кластер-анализа для решения терминологических задач // Проблемы информационных систем – М., 1986. – №1 – С. 69-87.
86. Касарес Х. Введение в современную лексикографию. – М., 1958.
87. Кибрик А. Е. Лингвистическое моделирование информационного диалога // Психологические проблемы создания и использования ЭВМ. – М., 1985.
88. Киселевский А. И. Языки и метаязыки энциклопедий и толковых словарей. – Минск, 1977.
89. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения. – К., 1989.
90. Кияк Т. Р. Проблеми української термінографії. Старі уроки за нових умов // *Vocabulum et vocabularium* – Харьков, 1994. – Вып. 4 – С. 191-198.
91. Клименко Н. Ф. Нові підходи до укладання комп'ютерних словників // *Мовознавство* – 1996 – № 4-5 – С. 11-15.
92. Ковтун Л. С. Древние словари как источник русской исторической лексикографии. – Л., 1977.
93. Ковтун Л. С. Русская лексикография эпохи средневековья. – М., 1963.
94. Ковтуненко Л. С. Комп'ютерні аспекти лексикографічних систем // *Мовознавство*. – 1996. – № 4-5 – С. 28-34.
95. Козырев В. А., Черняк В. Д. Слово в системе словарей русского языка – Л., 1989.
96. Комарова З. И. Методология и методика терминографической семантизации // Современные проблемы лексикографии. – Харьков, 1992.- С.5-8.
97. Комарова З.И. Методология и методика терминографической семантизации // *Vocabulum et vocabularium* – Харьков, 1995 – Вып. 2 – С. 43-48.
98. Комарова З. И. Научно-техническая лексикография как наука: проблематика и методы // *Vocabulum et vocabularium* – Харьков, 1994 – Вып. 1 – С. 181-191.
99. Комарова З. И. Русская отраслевая терминология и терминография – Каменец-Подольский, 1990.
100. Комарова З. И. Семантическая структура специального слова и её лексикографическое описание. – Свердловск, 1991.
101. Комарова З. И. Терминография: предмет, задачи, проблематика // Гуманитарные термины в специальной литературе. – Горький, 1990б.
102. Комиссаров В. Н. Теория перевода. – М., 1990.
103. Компьютерная лингвистика // Новое в зарубежной лингвистике: Пер. с англ./Сост.,

- ред. и вступ, ст. Б.Ю. Городецкого. – М.: Прогресс, 1989. – Вып. 24.
104. Копецкий Л. В. Теоретические предпосылки двуязычных словарей. – Прага, 1972.
 105. Крайнова Е.В. Русские словари лингвистической терминологии. – Иркутск, 1994.
 106. Крупнов В. Н. Лексикографические аспекты перевода. – М., 1987.
 107. Лейчик В. М. Исходные понятия, основные положения, определения современного терминоведения и терминографии // *Vocabulum et vocabularium* – Харьков, 1994 – Вып. 1 – С. 147-181.
 108. Лейчик В. М. Лексикографическая терминологическая деятельность // *Терминология библиотечного дела.* – М., 1975 – С. 6-15.
 109. Лейчик В. М. Опыт построения классификации терминологических словарей//*Теория и практика научно-технической лексикографии.* – М., 1988.
 110. Лексикографический сборник. – М., 1957-1963. – Т. 1-4.
 111. Лексикология и лексикография. – М., 1972.
 112. Марусенко М. А. Учебная лексикография//*Прикладное языкознание.* – СПб, 1996. – С. 308-317.
 113. Марчук Ю. Н. Вычислительная лексикография. – М., 1976.
 114. Марчук Ю. Н. Действующие системы машинного перевода и автоматические словари. – М., 1979.
 115. Марчук Ю. Н. Основы терминографии. – М., 1992.
 116. Машинный фонд русского языка: идеи и суждения/Отв. ред. Ю. Н. Караулов. – М., 1986.
 117. Мельчук И. А. Опыт теории лингвистических моделей «Смысл-Текст». – М., 1974.
 118. Мельчук И. А., Жолковский А. К., Апресян Ю. Д. и др. Толково-комбинаторный словарь современного русского языка. Опыты семантико-синтаксического описания русской лексики. – Wien, 1984.
 119. Мельчук И. А., Равич Р. Д. Автоматический перевод: 1949-1963. – М., 1967.
 120. Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах / Под ред. А. Е. Кибрика и А. С. Нариньяни, предисл. А. П. Ершова. – М., 1987.
 121. Морковкин В. В. Идеографические словари – М., 1970.
 122. Морковкин В. В. Лексические минимумы современного русского языка. – М., 1985.
 123. Морковкин В. В. О базовом лексикографическом знании//*Учебники и словари в системе средств обучения русскому языку как иностранному.* – М., 1986. – С. 102-117.
 124. Морковкин В. В. Об объеме и содержании понятия «теоретическая лексикография» // *ВЯ* – 1987. – №6.
 125. Морковкин В. В. Типология филологических словарей//*Vocabulum et vocabularium* – Харьков, 1994 – Вып 1 – С. 13-23.
 126. Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії. – К., 1961.
 127. Научно-техническая лексикография//*Прикладное языкознание.* – СПб, 1996 – С. 287-307.
 128. Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре/Отв. ред. Ю. Н. Караулов. – М., 1988.
 129. Нечитайло О. І. Синоніми в лексикографії. – К., 1987.
 130. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. – К., 1980.

131. Новое в зарубежной лингвистике: Проблемы и методы лексикографии. – М., 1983. – Вып. XIV.
132. Новые слова и словари новых слов. – Л., 1978.
133. Ожегов С. И. Лексикология. Лексикография. Культура речи. – М., 1974.
134. Очередные задачи русской академической лексикографии. – СПб, 1995.
135. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія. – К., 1978.
136. Переводная и учебная лексикография. – М., 1979.
137. Пещак М. М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики. – Ужгород, 1999.
138. Пещак М. М. Стан і перспективи комп'ютерної лексикографії в Україні // Мовознавство. – 1996 - № 4-5 – С.8-11.
139. Пещак М. М. Стан і перспективи комп'ютерної лексикографії в Україні // Мовознавство. – 1996 – № 4-5 – С.8-11.
140. Пиотровский Р. Г. Инженерная лингвистика и теория языка. – М., 1979.
141. Пиотровский Р. Г. Текст, машина, человек. – Л., 1975.
142. Подготовка и использование научно-технических словарей в системе информационного обеспечения. – М., 1986.
143. Прикладная лингвистика. Проблемы построения лингвистического обеспечения образовательных систем высшей школы – Харьков: МСУ, 2005 – 106 с.
144. Проблеми створення машинних фондів мов. – К., 1991.
145. Проблеми української науково-технічної термінології. – Львів, 1992. – Вип. 1 – 1993 – Вип. 2 – 1994 – Вип. 3 – 1996 – Вип. 4.
146. Проблемы учебной лексикографии/Под ред. П.Н.Денисова и В. В. Морковкина. – М., 1977.
147. Проблемы учебной лексикографии и обучение лексике. – М., 1978.
148. Проблемы учебной лексикографии: состояние и перспективы развития. – Симферополь, 1992.
149. Романо-германская и славянская лексикография. – Минск, 1973.
150. Русанівський В. М., Клименко Н. Ф. Від універсальної бази лінгвістичних знань до комп'ютерного укладання словників//Мовознавство. – 1995 – № 4-5 – С. 3-10.
151. Русанівський В. М., Тараненко О. О., Широков В. А. Теоретико-лінгвістичні засади та інформаційно-комп'ютерне забезпечення україномовних лінгвістичних інтелектуальних систем//Мовознавство. – 1996 – № 4-5 – С.3-7.
152. Русский язык. Энциклопедия – М., 1997.
153. Складарская Г. Н. Новый академический словарь. Проспект – СПб, 1994.
154. Словари и лингвострановедение – М., 1982.
155. Словарная картотека современного русского литературного языка // Лингвистические источники – М., 1967.
156. Словарные категории/Отв. ред. Ю.Н.Караулов. – М., 1988.
157. Слово в грамматике и словаре. – М., 1984.
158. Советская лексикография. – М., 1988.
159. Современная русская лексикография. – Л., 1975.
160. Современная русская лексикография. 1976 – Л., 1977.
161. Современная русская лексикография. 1977 – Л., 1979.
162. Современная русская лексикография. 1980 – Л., 1981.
163. Современное состояние научно-технической лексикографии – М., 1986.
164. Современность и словари – М., 1978.
165. Современные проблемы лексикографии / Под ред. В.В.Дубичинского, С. В. Вакуленко, А. И. Даниленко – Харьков, 1992.

166. Сороколетов Ф. П. Общая и учебная лексикография. – Л., 1985.
167. Сталтмане В. Э. Ономастическая лексикография. – М., 1989.
168. Ступин Л. П. Лексикография английского языка. – М., 1985.
169. Тараненко О. О. Новий словник української мови (Концепція та принципи укладання словника). – К., 1996.
170. Теоретическая лингвистика и лексикография: опыты системного описания лексики / Отв. ред. Ю. Д. Апредин. – М., 1995.
171. Теоретические и практические аспекты лексикографии. – Иваново, 1997.
172. Теория и практика научно-технической лексикографии. – М., 1988.
173. Теория и практика современной лексикографии/Под ред. Р. П. Рогожниковой. – Л., 1984.
174. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000.
175. Учебная лексикография и проблемы словосочетания. – Пятигорск, 1993.
176. Учебная лексикография и учебная грамматика//Под ред. Э.В.Кузнецовой и др. – Свердловск, 1987.
177. Учебники и словари в системе обучения русскому языку как иностранному/Под ред. В. В. Морковкина и Л. Б. Грушиной. – М., 1986.
178. Учебные словари русского языка: II МАПРЯЛ – М., 1973.
179. Шведова Н. Ю. Парадоксы словарной статьи//Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре – М., 1988. – С. 6-11.
180. Шемакин Ю. И. Тезаурус в автоматизированных системах управления и обработки информации. – М., 1974.
181. Широков В. А. Інформаційна теорія лексикографічних систем. – К., 1998.
182. Широков В. А. Інформаційна теорія лексикографічних систем. – К., 1998.
183. Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем. – К., 2004.
184. Широков В. А., Рабулець О. Г., Шевченко І. В., Костишин О. М., Якименко К.М. Технологічні основи сучасної тлумачної лексикографії // Мовознавство. – 2002, №6 – С. 49-86.
185. Широков В. А. Элементы лексикографии. – К., 2005.
186. Штерн И. Б. Автоматический перевод. Материалы для изучения и преподавания. – К., 1966.
187. Штерн И. Б. Понимание и лингвистические модели: исследовательский и конструктивный аспекты // Доказательство и понимание. – К., 1986.
188. Штерн И. Б. Представление гуманитарных знаний versus представление знаний о физическом мире: единицы, связи и структурные модели введения реалити // Новости искусственного интеллекта/Ред. Д. А. Пospelов. – М., 1997. – Вып. 3.
189. Штерн И. Б. Энциклопедия в зеркале когнитивной парадигмы // Научно-техническая информация. Сер. 2: Информационные процессы и системы. – М., 1998. – № 1.
190. Шчэрбін В. К. Гісторыя беларускай лексікаграфіі. – Мінск, 1994.
191. Шчэрбін В. К. Тэарэтычныя праблемы беларускай лексікаграфіі. – Мінск, 1996.
192. Шчэрбін В. К. Вселенная в алфавитном порядке. – Минск, 1987.
193. Язык и интеллект/Ред. В.В. Петров. – М., 1995.
194. Язык и структуры представления знаний: Сб. научно-аналитических обзоров. – М., 1992.
195. (Academia della) Crusca: Concordanze del Canzoniere di Francesco Petrarca. A cura dell'Ufficio Lessicografico – Firenze, 1971.

196. Al-Kasimi, Ali M. *Linguistics and Bilingual Dictionaries* - Leiden, 1977.
197. Algeo J. *Prestige of the Dictionary // Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires (далее - W.D.D.)* - Berlin, N.-Y., 1989 – V. 1 – P. 102-111.
198. *Automating the Lexicon. Research and Practice in a Multilingual Environment / Ed. by D.E.Walker, A.Zampolli, N.Calzolari – N.-Y., 1995.*
199. Beaujot J.-P. *Dictionnaire et idéologie // W.D.D. – 1989 - V. 1 - P. 79-87.*
200. Bejoint H. *The Teaching of Dictionary Use: Present State and Future Tasks // W.D.D. - 1989 - V.1 - P.208-214.*
201. Bruderer H. *Handbook of Machine Translation and Machine // Aided Translation. Amsterdam: North - Holland Publishing Co.,1981.*
202. Calzolari N. *Computer-Aided Lexicography: Dictionaries and Word Data Bases // Computational Linguistics / Ed. By E.S.Batori, W.Lenders, W.Putschke - Berlin, N.-Y., 1989 - P. 510-519.*
203. Casares J. *Novedades en el diccionario académico - Madrid, 1963.*
204. Chapman R.W. *Lexicography - L., 1948.*
205. Cohen M. *Le fait dictionnaire // Proc. Ninth Intern. Congr. linguists - L., 1964.*
206. Collins COBUILD English Language Dictionary - L., Glasgow, 1987.
207. Cowie A.P. *Lexicography and its Pedagogic Application // Applied Linguistics 2 - 1961.*
208. Creswell T. *Usage in Dictionaries and Dictionaries of Usage - Alabama, 1975.*
209. *Dictionaries: Journal of the Dictionary Society of North America 1 - 1979.*
210. Dubichinsky V.V. *Lexicographical maxims // Tekst i słownik w nauczaniu języka i literatury rosyjskiej - Opole, 1995 - S. 173-180.*
211. Dubois J. et C. *Introduction à la lexicographie: Le dictionnaire - P., 1971.*
212. Duval A. *L'équivalence dans le dictionnaire bilingue // W.D.D. - 1991 - V. 3 - P. 2817-2824.*
213. Engwall G. *Vocabulaire du roman français (1962-1968). Dictionnaire des fréquences - Stockholm, 1984.*
214. *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern - Tübingen, 1994 // B.Schaeder, H.Berdenholtz (Hrsg).*
215. Felber H. *The General Theory of Terminology and of Terminology - Infoterm, 1981, n.9.*
216. Fernandez-Sevilla X. *Problemas de lexicografía actual - Bogota, 1974.*
217. Friend J. *The Development of American Lexicography 1798-1864 - The Hague; P., 1967.*
218. Gates E. *The Training of Lexicographers // W.D.D. - 1989 - V. 1 - P. 94-96.*
219. Geeraerts D. *Dictionary Classification and the Foundations of Lexicography//I.T.L.Review 63 - 1984 - P. 37-63.*
220. Gleason G. *The relation of Lexicon and Grammar//Problems in Lexicography/Eds. W.Householder and S.Saporta - Bloomington, 1962.*
221. *Good Dictionary - A Call for Action // Babel - 1978 - V. 24, n.2.*
222. Gove P. *The Role of the Dictionary - N.-Y., 1967.*
223. Gray J. *Words, Words and Words about Dictionaries - San Francisco, 1963.*
224. Grimes J. *Computing in Lexicography // Linguistic Reporter 5.*
225. Guilbert L. *Dictionnaires et linguistique: Essai de typologie des dictionnaires monolingues français contemporains//Langue française 2 - 1969 - P. 4-29.*
226. *Habrace Guide to Dictionaries - N.-Y., 1963.*
227. Haiman J. *Dictionaries and Encyclopedias // Lingua 50 - 1980 - P. 329-357.*
228. Hanon S. *La concordance//W.D.D. - 1990 - V. 2 - P. 1562-1567.*

229. Hartmann R.R.K. (ed.) *Dictionaries and Users* - Exeter, 1979.
230. Hartmann R.R.K. *Lexicography: Principles and Practice* - L.; N.-Y., 1983.
231. Hartmann R.R.K. *Sociology of the Dictionary User: Hypotheses and Empirical Studies* // W.D.D. - 1989 - V. 1 - P. 102-111.
232. Hartmann R.R.K. *Theoretical and Practical Aspects of Lexicography*//Теоретические и практические аспекты лексикографии - Иваново, 1997 - С.5-18.
233. Hausmann F.J. *Dictionary Criminality*//W.D.D. - 1989 - V. 1 - P. 97-101.
234. Hausmann F.J. *Le dictionnaire analogique* // W.D.D. - 1990 - V. 2 - P. 1094-1099.
235. Hausmann F.J. *Wörterbuchtypologie*//W.D.D. - 1989 - V. 1 - P. 968-980.
236. Henne H. *Semantik und Lexikographie. Untersuchungen zur Lexikalischen Kodifikation der Deutschen Sprachen* – De Cruyter, 1972.
237. Householder F., Sapporta S. (ed.) *Problems in Lexicography* - The Hague, 1967.
238. Hulbert J.R. *Dictionaries British and American* - L., 1968.
239. Jachnow H. *Russische Lexikographie* // W.D.D. - 1990 - V. 2 - S. 2309-2328.
240. Jachnow H. *Russische Lexikographie* // Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires – Berlin, New-York, 1990 - V. 2 - S. 2309-2328.
241. Jenkinson E. *People, Words and Dictionaries* - N.-Y., 1972.
242. Johnson S. *The Plan of a Dictionary* - L., 1747.
243. Katre S.M. *Lexicography* - Annamalainagar, 1965.
244. Kernerman L. *Dictionaries from the User's Viewpoint* // *Vocabulum et vocabularium* - Харьков, 1994 - Вып. 1 - С. 135-143.
245. Kipfer B.A. *Computer Applications in Lexicography: A Bibliography* // *Dictionaries: Journal of the DSNA* - 1982 - n.4.
246. Kipfer B.A. *Workbook on Lexicography* - Exeter, 1984.
247. Knowles F.E. *The Computer in Lexicography* // W.D.D. - 1990 - V. 2 - P. 1645-1672.
248. Kromann H.-P., Riiber T., Rosbach P. *Principles of Bilingual Lexicography* // W.D.D. - 1991 - V. 3 - P. 2711-2728.
249. Kuhn P. *Deutsche Wörterbücher* - Tübingen, 1978.
250. *La Lexicographie* // *Language* - 1970 - n.19.
251. Landau S.I. *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography* // N.-Y., 1989.
252. *Lexicography and Dialect Geography* - Wiesbaden, 1973.
253. Littré E. *Comment j'ai fait mon Dictionnaire de la langue française* - P., 1897.
254. Lodwig R., Barrett E. *The Dictionary and the Language* - N.-Y., 1967.
255. Malkiel Y. *A Typological Classification of Dictionaries on the Basis of Distinctive Features*//*Problems in Lexicography* / Ed. by F.Householder and S.Sapporta - Bloomington, 1962 - P. 3-24.
256. Malkiel Y. *Etymological Dictionaries: Tentative Typology* - Chicago; L., 1976.
257. Malkiel Y. *Lexicography* // *The Learning of Language* - N.-Y.,1971.
258. Marelllo C. *The Thesaurus* // W.D.D. - 1990 - V. 2 - P. 1083-1094.
259. Mathews M. *A survey of English Dictionaries* - L.; Oxford, 1966.
260. Mathiot M. *The place of the Dictionary in Linguistic Description* // *Language* - 1967 - n.43.
261. Matoré G. *Histoire des dictionnaires français* - P., 1968.
262. *Meaning and Lexicography*/Ed. By J.Tomaszczyk and B. Lewandowska-Tomaszczyk - Amsterdam, Philadelphia - 1990.
263. Meier H.H. *Lexicography as Applied Linguistics*//*English Studies* - 1969 - n. 50.

264. Mel'čuk I. etc. Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain - Montréal, 1984.
265. Mel'čuk I. Lexical Functions: A Tool for the Description of Lexical Relations in a Lexicon // Lexical Functions in Lexicography and Natural Language Processing / L.Wanner (ed.) - Amsterdam, Philadelphia - 1996.
266. Mel'čuk I., Clas A., Polguéré A. Introduction à la lexicologie explicative et combinatoire.
267. Miodunka W. Podstawy leksykologii i leksykografii - Warszawa, 1989.
268. Moller K. Leksikologi og leksikografi - Kobenhavn, 1958.
269. Naden T. Words and Meanings: A Guide to Practical Dictionary Work - Tamale, 1977.
270. Papers on Lexicography in Honor of Warren N.Cordell - Terre Haute, 1979.
271. Partridge E. The Gentle Art of Lexicography - L., 1963.
272. Pisarcikova M. Pokracovanie vyznameho lexicografickeho diela // Kultura Slova - 1983 - n.7.
273. Problems of Lexicography - Bloomington, 1967.
274. Pstyga A. Nowe słownictwo rosyjskie - Gdansk, 1994.
275. Quemada B. Les dictionnaires du français moderne 1539-1863 - P., 1967.
276. Quemada B. Les dictionnaires du français moderne 1939-1958 - P., 1968.
277. Quemada B. Lexicology and Lexicography // Current Trends in Linguistics - The Hague, 1972 - V. 9.
278. Quirk R. On Corpus Principles and Design // Directions in Corpus Linguistics / Ed. By J.Svartvik - Berlin, 1992.
279. Read A.W. Approaches to Lexicography and Semantics // Current Trends in Linguistics - The Hague, 1971 - V. 8.
280. Read A.W. Desk Dictionaries // Consumer Reports - 1963 - V. 28.
281. Read A.W. Dictionary // Encyclopedia Britannica - 1977 ed.
282. Reuther T. On Dictionary Entries for Support Verbs: The Cases of Russian VESTI, PROVODIT' and PROIZVODIT' // Lexical Functions in Lexicography and Natural Language Processing / Ed. By L.Wanner - Amsterdam, Philadelphia, 1996 - P. 181-208.
283. Rey A. Essays on Terminology - Amsterdam, Philadelphia, 1995.
284. Rey A. Le dictionnaire: forme et contenu // Cahier de lexicologie - 1965 - V. 7.
285. Rey A. Structure et diachronie en sémantique lexicographique - Madrid, 1968.
286. Rey A. Training Lexicographers: Some Problems // Lexicography: An Emerging International Profession / Ed. by R.Illson - Manchester, 1986 - P. 93-100.
287. Rey A. Typologie génétique des dictionnaires // Langages 19 - 1970 - P. 48-68.
288. Rey-Debove J. Comment faire un dictionnaire? // Semiotica - 1974 - n.1.
289. Rey-Debove J. Etude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains -The Hague; P., 1971.
290. Rey-Debove J. Le dictionnaire comme discours sur la chose et discours sur le signe // Semiotica - 1969 - n.1.
291. Riloff E. Automatically Constructing a Dictionary for Information Extracting Tasks // Proceedings of the Eleventh National Conference on Artificial Intelligence. - Washington: AAAI Press/MIT Press, 1983.
292. Robinson D.F. Manual for Bilingual Dictionaries - Santa Ana, 1969.
293. Rudnyckij J. Ukrainian Lexicography // Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires - Berlin, New-York, 1990 - V. 2 - P. 2329-2331.
294. Sager J.C. Terminology and the Technical Dictionary // LEXeter'83 Proceedings / Ed. by R.R.K.Hartmann - Tübingen, 1984 - P. 315-326.

295. Sebeok T. Materials for a Typology of Dictionaries // *Lingua* - 1962 - V. 11.
296. Séguin J.-P. Le mot «libertin» dans le Dictionnaire de l'Académie ou Comment une société manipule son lexique // *Le Français moderne* 49 - 1981 - P. 193-205.
297. Sinclair J.M. Lexicography as an Academic Subject // *LEXeter'83 Proceedings* / Ed. by R.R.K.Hartmann - Tubingen, 1984 - P. 3-12.
298. Singh R.A. An Introduction to Lexicography - Mysore, 1982.
299. Slovo a Slovník - Bratislava, 1973.
300. Sommerfelt A. Sémantique et lexicographie. Remarques sur la tâche du lexicographe // *Norsk tidsskrift for sprogvidenskab* - 1954.
301. Spevack M. A Complete and Systematic Concordance to the Works of Shakespeare. 8 vol. - Hildesheim, 1968-1975.
302. Stanley E.G. Lexicography // *The Encyclopedia of Language and Linguistics* - Oxford, 1994 - V. 4 - P. 2174-2178.
303. Svartvik J. Lexis in English Language Corpora // *Euralex'92 Proceedings* 1-2. *Studia translologica, ser. A* - Tampere, 1992 - V. 2.
304. Svensen B. Practical Lexicography. Principles and Methods of Dictionary-Making - Oxford, N.-Y., 1993.
305. Swan M. Practical English Usage - Oxford, 1980.
306. The Oxford English Dictionary on Historical Principles. 2-d ed. - Oxford, 1988.
307. The World in a List of Words / Ed. By W.Hullen - Series Maior 58 - Tubingen, 1994.
308. Theoretical Issues in Natural Language Processing / Yorick Wilks, editor. Lawrence Associated Publishers. - Hillsdale, New Jersey, Hove and London, 1989.
309. Theory and Method in Lexicography: Western and Non-Western Perspectives / Ed. L. Zgusta - Columbia, 1980.
310. Tollenaere F. de The problem of the context in computer-aided lexicography // *The Computer and Literary Studies* - Edinburgh, 1973.
311. Translation by Computer. - *Language*, Juli - August, 1990.
312. Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIX et du XX siècle (1789-1960). 13 vol. - P., 1971-1988.
313. *Vocabulum et vocabularium*. Вып. 1 / Под ред. В.В.Дубичинского, С.В.Вакуленко, А.И.Даниленко - Харьков, 1994.
314. *Vocabulum et vocabularium*. Вып. 2 / Под ред. В.В.Дубичинского - Харьков, 1995.
315. *Vocabulum et vocabularium*. Вып. 3 / Под ред. В.В.Дубичинского - Харьков, 1996.
316. *Vocabulum et vocabularium*. Вып. 4 / Под ред. В.В.Дубичинского - Харьков, 1997.
317. *Vocabulum et vocabularium*. Вып. 5 / Под ред. В.В.Дубичинского - Гродно, 1998.
318. *Vocabulum et vocabularium*. Вып. 6 / Под ред. В.В.Дубичинского - Харьков, 1999.
319. *Vocabulum et vocabularium*//*Вестник Международного славянского университета (МСУ)*. Серия «Филология» / Под ред. В.В.Дубичинского – Вып. 7. – Харьков, 1999 – Т. 2, № 4.
320. *Vocabulum et vocabularium*. Слово и словарь: Сб. науч. трудов по лексикографии / Отв. ред. В.В.Дубичинский, С.А.Емельянова, Л.В.Рычкова – Вып. 8. – Гродно, 2002.
321. *Vocabulum et vocabularium*. Слово и словарь: Сб. науч. трудов по лексикографии / Отв. ред. Л.В.Рычкова и др. – Вып. 9. – Гродно, 2005.
322. *Vocabulum et vocabularium*. Слово и словарь: Сб. науч. трудов по лексикографии / Отв. ред. Л.В.Рычкова, В.Л.Воронович – Вып. 10. - Гродно, 2007.

323. *Vocabulum et vocabularium*. Слово и словарь: Сб.науч. трудов по лексикографии / Отв. ред. Л.В.Рычкова, И.А.Усаченко – Вып. 11. - Гродно, 2009.
324. *Vocabulum et vocabularium*. Слово и словарь: Сб.науч. трудов по лексикографии / Под ред. В.Дубичинского, Т.Ройтера – Вып. 12. - Харьков, 2011.
325. Wagner R.L. *Les vocabulaires français* - P., 1967.
326. Wanner L. Introduction // *Lexical Functions in Lexicography and Natural Language Processing* / L.Wanner (ed.) - Amsterdam, Philadelphia - 1996 - P. 1-36.
327. Weinbrot H. *New Aspects of Lexicography* - Carbondale, 1969.
328. Weinreich U. *Lexicographic definition in descriptive semantics* // *Problems of Lexicography* - L., 1962.
329. Wells R.A. *Dictionaries and the Authoritarian Tradition: A Study in English Usage and Lexicography* - The Hague, 1973.
330. Whitcut J. *The Dictionary as a Commodity* // *W.D.D.* - V. 1 - P. 88-99.
331. Wiegand H.E. *Nachdenken über Wörterbücher: Aktuelle Probleme*//G.Drosdowski, H.Henne, H.E.Wiegand *Nachdenken über Wörterbücher* - Mannheim, 1977 - S. 51-102.
332. Wiegand H.E. *On the Structure and Contents of a General Theory of Lexicography* // *LEXeter'83 Proceedings* / Ed. by R.R.K.Hartmann - Tübingen, 1984 - P. 13-30.
333. Wierzbicka A. *English Speech Act Verbs. A Semantic Dictionary* - Sydney, 1987.
334. Wierzbicka A. *Lexicography and conceptual analysis* - Ann Arbor, 1985.
335. Wierzbicka A. *Lingua Mentalis: the Semantics of Natural Language* - Sydney, 1980.
336. Wierzbicka A. *Semantic Primitives* - Frankfurt, 1972.
337. Wierzbicka A. *Semantics, Culture, and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations* - N.-Y., Oxford, 1992.
338. Wierzbicka A. *Semantics. Primes and Universals* - Oxford, NY, 1996.
339. Woolf H.B. *Definition: practice and illustration*//*Annals of the New York Academy of Sciences* - 1973 - V. 211.
340. Wüster E. *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexikographie* - Wien, 1979 - T. 1-2.
341. Zgusta L. *Introduction: Some Remarks on the Context of Lexicography* - Columbia, 1980.
342. Zgusta L. *Manual of Lexicography* - Prague; The Hague; P., 1971.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1. Основні поняття лексикографії	4
2. Принципи лексикографування	5
3. Типологія словників.....	7
4. Типологія словників (на прикладі словників української мови)	9
5. Комп'ютеризація словників і системи комп'ютерного перекладу ..	47
Контрольні завдання для студентів денного та заочного навчання	54
Питання до заліку та теми рефератів курсу «Лексикографія»	55
Література	57

Навчальне видання

ДУБІЧИНСЬКИЙ Володимир Володимирович

ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Навчально-методичний посібник
для студентів спеціальностей
«Перекладач» і «Прикладна лінгвістика»
денного та заочного навчання

Роботу до видання рекомендувала Т.О.Снігурова

В авторській редакції

Оригінал-макет та оформлення О.В. Дяченко

План 2011 р., поз. _____/_____

Підп. до друку . Формат 60x84 1/16. Гарнітура Times. Папір офсетний. Ум.-друк. арк. 1,7. Обл.-вид. арк. 2,0. Друк – ризографія. Наклад 300 прим. Зам. № . Ціна договірна.

Видавничий центр НТУ «ХП»
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК №3657 від 24.12.2009 р.
61002, Харків, вул.. Фрунзе, 21.

Поліграфічна фірма та її адреса
Друкарня НТУ «ХП», 61002, м. Харків, вул. Фрунзе, 21

